

2537

KRATKA ZGODOVINA

ZA SREDNJE, UČITELJSKE IN MEŠČANSKE ŠOLE

TISKANO KOT ROKOPIS

IV. DEL

NAJNOVEJŠA DOBA

1944

POKRAJINSKA ŠOLSKA ZALOŽBA V LJUBLJANI

* 13 *

Inv. pt. : I-2537
sig. : VIII-86.

NAJNOVEJŠA DOBA

I.

Dunajski kongres

Namen: Ponovno urediti karto Evrope po spremembah, nastalih zaradi francoske revolucije in Napoleonovih vojn.

Udeleženci: Vse evropske države razen Turčije.

Trajanje: od novembra 1814 do junija 1815.

Način: vodstvo v rokah Metternicha, zelo pomembna vloga Talleyranda, odločalo 5 velesil (Avstrija, Pruska, Rusija, Anglija in Francija), želje malih držav in narodov niso upoštevane. (Bismarck: Razrezali so jih kot stare suknje in hlače.)

Težave: zaradi usode Saške, Poljske in ureditve Nemčije (sekularizacije in mediatizacije iz leta 1803).

Načela: restavracija stanja pred 1789, legitimnost (vladavstvo po milosti božji), oslabitev Francije kot revolucionarnega ognjišča in nosilca narodne imperialne ideje.

Sklepna listina: podpisana 9. junija 1815 (pred bitko pri Waterlooju).

Določila: Avstrija dobi Tirolsko, Solnograško, Ilirske province, Lombardijo, Benečijo in Galicijo (Krakov samostojna republika), zgubi pa Belgijo in habsburško posest v jugozahodni Nemčiji. Pruska dobi Poznanjsko, Zapadno Prusko, prednje Pomorjansko z Rujano, severni del Saške, Vestfalsko in srednje Porenje. Bavarska dobi Renski Palatinat. Hanoveranska se vrne angleški dinastiji. Osnuje se Nemška zveza, ki obsega dežele nekdanjega nemškega cesarstva (od Avstrije le alpsko-sudetske kraje) z zveznim zborom v Frankfurtu na Maini pod vodstvom Avstrije. (Sekularizacije in mediatizacije iz leta 1803 ostanejo v veljavi.) Anglija obdrži Malto, protektorat nad republiko Jonskih otokov, Kapsko deželo, Ceylon, Singapur in Guyano, dobi od Danske Helgoland. Osnuje se kraljevina Nizozemska iz Holandije, Belgije in Luxemburga (kot angleški bra-

nik pred Francijo in Nemčijo). Rusija dobi večji del Poljske kot poljsko kraljevino v personalni uniji in obdrži Finsko ter Besarabijo. V Italiji obnovljene pred-napoleonske države z njihovimi legitimnimi vladarji razen Genove, ki pripade kraljevini Sardiniji, in Parme za Marijo Luizo. Na Pirenejski polotok se vrnejo prejšnje dinastije. Švici, povečani za tri kantone, zajamčena republikanska ustava in nevtralnost. Danska dobi Lauenburg, zgubi Norveško, ki jo dobi v personalni uniji Švedska kot odškodnino za Finsko in Pomorjansko. Za Francijo veljajo določbe 1. oziroma 2. pariškega miru. Odprava trgovine s sužnji obvezna za vse (priprava na osvoboditev sužnjev).

Posledica: Anglija — zmagovalka v borbi za pomorsko hegemonijo (od l. 1688) odločilna velesila na morju, svobodna v širjenju kolonialne posesti. Avstrija — zaokrožena podonavska država, vodstvo Srednje Evrope (razcepljeni Nemčija in Italija). Rusija — vzhodnoevropska velesila. Želje liberalcev neostvarjene, zato razočaranje in tajno delovanje ter rovarjenje. Absolutistično vladanje oprto na privilegirano plemstvo in cerkev (obnova jezuitskega reda 1814). Mednarodni mir zaradi ustvarjenega ravnotežja evropskih sil zagotovljen skoraj 40 let.

II.

Sveta zveza in kongresi

Postanek zveze: Pod vplivom okrepljenega verskega čustvovanja in misticizma Aleksander I. izda manifest (september 1815) in predlaga »sveto zvezo« vseh krščanskih vladarjev. Že 1814 sklenjeno četverozvezo proti Franciji in revoluciji začno nasprotniki nazivati »Sveto alianso«. V tej zvezi dobi prvo besedo knez Klement Metternich, avstrijski kancelar (»kočijaž Evrope«), ki ji da konkreten in realen

namen: da se ohrani stanje, ustvarjeno na kongresu, in zatre vsako nasprotno (liberalno ali narodno) gibanje po

načelih: legitimnosti in intervencije (tudi oborožene). Torej je

značaj zveze: izrazito konservativen in reakcionaren, zato so sile, prebujene po načelih prosvetljenstva in francoske revolucije, nezadovoljne in skušajo z revolucijami in upori doseči ustavnost, svobodo in narodno združitev. Uveljavlja se tudi in

pomaga časopisje in judovstvo (Rotšildi). Kmalu mora zveza nastopiti in sklepa o potrebnih protiukrepih na posebnih kongresih.

1. kongres: V Aachenu (1818) razpravlja o Franciji, ki se iz nje umaknejo zasedbene čete in ki pristopi zvezi kot peta članica, sklep o posredovanju za primer revolucionarnega pokreta v Franciji.

2. kongres: V Karlovi Varih (1819) razpravlja o Nemčiji, kjer je pričakovana, a neostvarjena obnova cesarstva in ustavnih svoboščin izzvala narodno gibanje z »Deutsche Burschenschaft« (Jena 1815) in telovadci »Turnvatra« Jahna na čelu. Proslava na Wartburgu (1817), sežig simbolov reakcije in umor Kotzebueja (dijak Sand 1819) izzoveta sklep zveze, ki prepove vsa dijaška in telovadna društva, poostri cenzuro in ustanovi preiskovalno komisijo za pregon »demagogov« (Jahn, Stein, Gneisenau).

3. in 4. kongres: V Opavi (1820) in Ljubljani (1821; Tavčar: Izza kongresa) sklepata o dogodkih v Italiji. Tam vlada veliko sovraštvo do reakcionarne Avstrije in vladarjev, ki se opirajo nanjo (Neapeljsko, Piemont, Lombardija). Od tod živahno delovanje prostozidarjev in karbonarjev za svobodno in ustavno Italijo. Po španskem zgledu izbruhne vstaja v Neapolju (1820) in nato v Piemontu (1821, ustava mladega Karla Alberta).

Po sklepu obeh kongresov (kljub upiranju Francije in Anglije) Avstrija z oboroženo silo zatire vstaje in kaznuje zarotnike v Lombardiji (Silvio Pellico »Moje ječe«).

5. kongres: V Veroni (1822) razpravlja vprašanje Pirènejskega polotoka in Južne Amerike. V Španiji je Ferdinand VII., vrnivši se iz pregnanstva, ukinil ustavo iz l. 1812. in v kolonijah izvedel prejšnje izkoriščanje. Zato izbruhne upor v kolonijah (1817, Venezuelčan Simon Bolivar) in državni udar oficirske »junte« ter »liberalos-ov« (od tod ime njihovih somišljenikov po vsej Evropi (1820). Istega leta upor na Portugalskem in ločitev Brazilije (cesarstvo pod Don Pedrom I. 1822). Kongres sklène oboroženo intervencijo Francije na Španskem, ali ne na Portugalskem in v kolonijah. Tako doživi sveta aliansa

prvi nenspeh: v vprašanju Portugalske in španskih kolonij, ker se energično upre Anglija iz svojih trgovsko-prometnih razlogov (Canning — »Eolov meh« 1826) in U. S. A. (Monroejeva doktrina 1823). Španske kolonije postanejo nezavisne republike.

Drugi neuspeh: doživi Metternich v »vzhodnem vprašanju« (trije načini rešitve: izvedba reform v Turčiji ali razdelitev Turčije ali osamosvojitvev podložnih narodov). Ker reforme niso uspеле in je bila razdelitev Turčije nemogoča zaradi tekme med evropskimi velesilami, ostane tretja pot: osamosvojitvev narodov. Rusija jo podpira iz verskih razlogov, v želji, da dobi morske ožine. Upor Srbov pod Milošem Obrenovićem (1815) s pomočjo Rusije (akermanska konvencija in odrinski mir) dovede do avtonomne kneževine. Zgled in uspeh Srbov vzpodbudi Grke (ustanavljanje »heterij« po vseh pristaniških mestih, kjer prebivajo bogati trgovci, Marseille, Trst, Odesa). Poskus upora z vpadom Ipsilantija se ponesreči (Metternichov pritisk na ruskega carja na ljubljanskem kongresu). Upor »kleft« na Moreji in otokih ima v začetku uspeh, dokler ne pride Turkom na pomoč sin egiptovskega paše Mehmeda Alija Ibrahim paša (padec Misolungija). Pokolj na Chiosu izzove ogorčenje vsega omikanege sveta — filhelenska društva (Byron). Na pritisk javnega mnenja sporazum Anglije, Rusije (novi car Nikolaj I. — sicer hud legitimist) in Francije (1827) — oborožena intervencija upornikov (bitka pri Navarinu, rusko-turška vojna). Odrinski mir (1829) in londonski protokol (1830) ustvarita neodvisno kraljevino Grčijo (prvi kralj Oton Bavarski). (Prešernov napis na zvonu na Sv. Joštu pri Kranju.)

Tretji in zadnji neuspeh: pretrpi sv. aliansa z-julijsko revolucijo v Franciji (1830). Z meščanskim kraljestvom (1830—1848) izstopi iz zveze za Anglijo končno tudi Francija. V zvezi in njenih načelih vztrajajo Avstrija, Pruska in Rusija (dogovor v Hradištu 1833).

III.

Romantika, liberalizem in narodna gibanja

Splošna označba. Duhovni obraz dobe 1815—48 ima druge značilnosti kakor politična ureditev. Umetnost in znanost stojita pod vplivom romantike, ki v odporu zoper razsvetljsko razumarstvo in revolucijsko povelečevanje antike (klasicizem) neguje čustvo in domišljijo, se hrani iz idej srednjega veka. Na družabne ideje vpliva: na zahodu francoska revolucija in iz nje nastali liberalizem, na Srednjo in Južno Evropo se širi narodno

gibanje, ki se v slovanskem svetu javlja v obliki narodnega preporoda in vseslovanstva.

A. Romantika. Značaj: obnovitev vernosti, čustvo in domišljija v umetnosti, preučevanje preteklosti, zlasti srednjeveške zgodovine, narodnega jezika in narodopisja.

Obnovitev vernosti: Odpor zoper razsvetljenstvo in Napoleona I. (zasmeh in zatiranje verske svobode, nasilje nad Cerkvijo in papežem), iz trpljenja v hudih vojnah, ustreza pa tudi ideji »zveze med tronom in oltarjem«. Obnovitev papeške države, jezuitskega reda, pri protestantih Lutrova 300letnica, pri pravoslavni večji ugled Rusije. Na Francoskem, v Nemčiji in Avstriji večja naslonitev na papeža (ultramontanstvo), Chateaubriand, Jožef Mar. de Maistre, Görres in Döllinger. Pri Slovencih odpor zoper janzenizem. Ir. Frid. Baraga, ki pa se umakne v Ameriko za misijonarja med Indijance, obnavlja bratovščine, »Dušna paška«.

Umetnost dobiva narodni izraz, snov jemlje iz domače zgodovine, obliko določa čustvena toplina in razgibana domišljija, dogodki so izredni, nenavadni, junaški. Pri nas prevladuje nemška šola (brata Schlegel, Herder, Goethe in slovanske narodne pesmi!), ki vpliva preko Čehov in Slovakov, zlasti Jana Kollára (izdal 1824 pesnitev Slavy dcera) in P. J. Šafařika, ki je živel tudi v Novem Sadu.

Slovenska romantika: prve pobude iz razsvetljenstva, vpliv francoske okupacije in Dunaja. Prešernov krog, Kranjska Čebelica.

Znanost: goji zlasti zgodovino in filozofijo zgodovine (Herder: »Slovani miroljubni nosilci boljšega človečanstva«); začetek kritične zgodovine (Niebuhr, izdajanje virov: Monumenta Germaniae historica) in objektivne zgodovine (Ranke). Prim. Linhartov »Poskus — kranjske zgodovine«! Zanima se za jezikoslovje; Jos. Dobrovsky utemelji slavistiko, Jernej Kopitar († 1844) spiše prvo slovensko znanstveno slovnico. Razvije se narodopisje; P. J. Šafařik opiše slovanske starožitnosti; pri nas zbirajo narodne pesmi E. Korytko, St. Vraz, A. Smole, drugod tudi pravljice (Grimm) in zapisujejo ljudske običaje; začetki muzejskih zbirk (Lj. muzejsko društvo 1839).

Romantika je tesno povezana z narodnim prebujenjem.

B. Liberalizem, narodna gibanja. V zahodnem delu Evrope že narodne države (Francija, Anglija, Španija), zato tod nad-

narodne družabne težnje — liberalizem. Zahteva uvedbo ustavnosti z osebnimi in državljanskimi svoboščinami. Židovski mednarodni kapital, odpor brez ozira na zemljo in narod.

Anglija se poganja za izboljšanje volilne pravice (kartizem), Irci si pridobe nekaj pravic (odprava testakte 1829).

Francija ima notranja trenja med liberalci in ultraroyalisti. Podobno je v Španiji in na Portugalskem; odpad ameriških kolonij je težka posledica.

Prehod k težnjam Srednje Evrope: Holandska in Belgija, kjer se upor Belgijcev opira tudi na jezik in vero.

Narodna gibanja gredo v 2 smeri:

a) v Nemčiji in Italiji hoče odpraviti politično razcepljenost in tuje, protinarodno gospostvo, obnovitev narodne države, časti in svobode. Nemčija: burševstvo — mladinsko gibanje uvaja namesto kneževskega nemško domoljubje, nemško zastavo (črno-rdeče-zlato) in narodno duhovno skupnost; zahteve po ustavi in zbližanju med seboj, odstranitev izvennemške vlade Dancev, Angležev, Avstrije.

Italija: težnja po ustavi (vzor je španska ustava iz l. 1812.), izgon Avstrijcev, notranja združitve; karbonarstvo in Mazzinijeva »Mlada Italija«, nje zveza z mlado Nemčijo, mlado Poljsko in »Mlado Evropo«.

b) v slovanskem svetu brez neposrednih političnih ciljev, predvsem kulturna prizadevanja: jezikovna strnitev, črkopis, medsebojno zbližanje. Jan Kollár za 4 glavna narečja (rusko, poljsko, češkoslovaško in »ilirsko«). Ilirsko gibanje. Skupni značaj: narodno prebujanje. Politično svobodo hočejo: Poljaki, Srbi, ki so vezani na usodo »vzhodnega vprašanja«, obenem z Grki.

Slovenci: del Avstrije in še v dobi prebujanja, Avstrija, Slovenci. Odklonitev ilirstva zaradi narodnega izročila in vzgoje (Prešeren) podobno kakor pri Srbih (Vuk Karadžić). Enotno pismenstvo in črkopis (gajica).

IV.

Gospodarske spremembe in novi družabni nauki

Pomen gospodarstva za politični ustroj sveta narašča: nastaja mednarodno in meddržavno gospodarstvo, ki ustvarja notranja in vnanja trenja, zahteva rešitve na širši podlagi (ponekod trga vodstvo države iz rok posameznim stanovom ali

slojen, kakor na zahodu, drugod ruši meje malih državic, kakor v Nemčiji, ali zahteva enakost državljanov kakor v Avstriji).

Začetki sodobne industrije in meddržavnega prometa.

Pogoje pripravila odprava cehov in stanovskih predprav; meščani dobe v roke lastništvo podjetij in jih vodijo v smislu liberalizma v brezobzirnem izmozgavanju delavcev, v medsebojnem tekmovanju in združevanju v kartele in truste. Vdor židovskega kapitalizma. Sredstva: a) novi izumi, ki jih omogoča napredek znanosti: matematike, fizike, kemije, tehnike; parni stroj, lokomotiva, parniki; uporaba premoga za železno industrijo, zlasti jeklarne; mehanične statve in predilni stroji;

b) izboljšanje prometa z uvedbo železnic, splošna razširitev pošt nih zvez; s tem v zvezi pridobivanje novih trgov, poenotenje cen.

Družabni in politični odmevi: a) rokodelstvo nazaduje, poceni delovne sile, izraba mladoletnikov in žensk;

b) nastanek delavskih organizacij in novih socialnih naukov; socializem;

c) poseg države: prve zahteve po varstvu delavcev, urejanje zdravstvenih in higienskih razmer, v Angliji žitni zakon;

č) odprava carinskih mej med malimi državicami; carinska unija v Nemčiji 1834; Friderik List se bori za gospodarsko združitev Nemčije.

V.

Od julijske do marčne revolucije

1. Vzroki: V Franciji za Ludovika XVIII. (1814—1824) kljub ustavnemu vladanju veliko nezadovoljstvo. Ultraroyalisti (plemstvo, visoka duhovščina) bi radi dobili izgubljene predprave nazaj, liberalci zahtevajo parlamentarno vlado ali celo republiko. Ludovikov brat in naslednik Karel X. (1824—1830) potegne z ultraroyalisti in zaman skuša pridobiti nezadovoljneže z osvojitvijo Alžirije. Zaradi razpusta poslanske zbornice, omejitve volilne pravice in tiskovne svobode 1830 julijska revolucija. Karel X. se odpove kroni in se umakne, liberalno meščanstvo v strahu pred socialisti brž okliče za »kralja Francozov« Ludovika Filipa (1830—1848) Orleanskega, sina Filipa Egalité.

Odmevi julijske revolucije: Najprej se upre Belgija zvezi z versko in deloma narodno tujo Holandsko ter se okliče za

samostojno kraljevino. Londonska konferenca velesil (1831) jo prizna za nezavisno in nevtralnno državo. Belgijska narodna skupščina sklene parlamentarno ustavo ter izvoli za »kralja Belgijcev« Leopolda I. Saško-Koburškega (1831—1865).

V novembru 1830 se upro Poljaki, odstavijo carja Nikolaja kot poljskega kralja. Kljub hrabrosti poljska vojska, deloma zaradi nesloge (demokrati proti plemiškim konservativcem) poražena (Ostrolenka 1831); s kapitulacijo Varšave jeseni 1831 upor končan.

Posledice: odprava poljske ustave in uvajanje ruščine v šole in urade. Težišče poljskega kulturnega življenja poslej v emigraciji (Mickiewicz).

V Angliji pospeši julijska revolucija izvedbo volilne reforme (1832), ki jo že dolgo zahtevajo radikali in liberalci. Vsak državljan z določenim premoženjem dobi volilno pravico, število volilcev se za tretjino poveča.

V Nemčiji: nastopi na »prazniku svobode« v Hambachu (1832) prvič javno republikanska stranka. V Frankfurtu poskušajo naslednje leto radikalni elementi razgnati zvezni svet in ustanoviti republiko. Posledica — nova preganjanja »demagogov« in ukinitvev ustave v Hannoveri (1833).

V Italiji: upori v Cerkveni državi, Modeni in Parmi (1831), ki jih avstrijska vojska hitro zatire.

»Julijsko« ali »meščansko« kraljestvo v Franciji.

Ludovik Filip se opira na premožno meščanstvo (buržua-zijo), proti njemu: legitimisti (po večini plemiški pristaši Bourbonov), bonapartisti (njih vodja Napoleonov nečak Ludovik Napoleon), zlasti pa republikanci in socialisti. Med slednjimi tudi komunisti, ki zahtevajo odpravo zasebne lastnine (Louis Blanc).

V zunanji politiki Ludovik Filip miroljuben; poljskim in italijanskim upornikom ne nudi pričakovane podpore. Egiptovskega namestnika Mehemed Alija pusti v boju proti sultanu na cedilu, druge velesile potegnejo s sultanom in grozi evropska vojna (1840). »Die Wacht am Rhein«. S tem omeji Anglija francoski vpliv v orientu, v dardanelski pogodbi (1841) doseže, da velesile prepovedo vojnim ladjam tujih držav (Rusija) prehod skozi Bospor in Dardanele.

VI.

Revolucijski leti 1848/49

Julijska revolucija je omajala Metternichov sistem, doba »svete zveze« gre v zaton. Francija postaja zibelka narodnih in posebno socialnih gibanj, ki pretresajo vso Evropo (pomlad narodov).

Februarska revolucija v Franciji l. 1848.

Republikanci zahtevajo razširjenje volilne pravice na manj premožne sloje, prirejajo shode — reformne bankete. Ko vlada prepove tak banket v Parizu, nastane upor (februarja 1848) in poulične borbe. Kralj Ludovik Filip se odpove prestolu in zbeži v Anglijo. Vlado prevzamejo republikanci in socialisti ter proglasijo drugo republiko. Delavstvo nastopi prvič kot stan. Za odpravo brezposelnosti uvedene »narodne delavnice«, ki se ne obnesejo. Upor delavcev zatre vlada v štiridnevnih pouličnih bojih. Narodna skupščina izda ustavo: zakonodajno oblast ima narodna skupščina, izvršilno predsednik, izvoljen na štiri leta. Za prvega predsednika je izvoljen Ludovik Napoleon Bonaparte, nečak Napoleona I. V Franciji zmaga interes srednjih slojev s težnjo po miru. Odmevi februarske revolucije so:

Marčna revolucija v Avstriji l. 1848.

Vzroki: Kmete tlačita desetina in tlaka, industrija in trgovina zaradi pomanjkljivih prometnih sredstev ne uspevata, slabe letine in draginja, liberalci zahtevajo svobodo tiska in vesti, netijo odpor proti glavi absolutizma — Metternichu — nenemški narodi zahtevajo narodno enakopravnost.

Avstriji grozi razpad, kajti Nemci so za centralizem in zedinjenje z Nemčijo, Slovani za federacijo, Poljaki za obnovitev svoje države, Madžari za lastno narodno državo, Italijani v Lombardiji in Benečiji za zedinjenje s Piemontom.

Na Dunaju zahteva množica svobodo tiska in odstop Metternicha. Spopad med množico in vojaštvom — Metternich odstopi. Cesar Ferdinand I. dovoli svobodo govora in tiska ter ustanovitev narodnih straž. Nova vlada izda iz svoje moči — oktobra — ustavo, ki pa ne priznava volilne pravice najnižjim slojem. Zato ponovni nemiri, dvor zbeži v Innsbruck. Ustavodajna skupščina v Kroměřížu ukine kmetijsko podložništvo.

Madžari s Kossuthom na čelu zahtevajo posebno vlado za Ogrsko, nato pa ločitev od avstrijskih dežel.

Srbi in Hrvati pod vodstvom bana Jelačića zahtevajo neodvisnost od Ogrske (Hrvatska, Slavonija, Vojna Krajina, Dalmacija, Reka). Vojvodinski Srbi pod vodstvom Jurija Stratimirovića in Štefana Knićanina porazijo Ogre pri Sent-Tomažu (Srbobran). Jelačić zasede Reko in Medjimurje. Ko umore v Budimpešti cesarjevega namestnika grofa Lamberga, postane Jelačić komisar na Ogrskem in se bori proti Madžarom.

Ko hoče dunajski dvor poslati Jelačiću pomoč, izbruhne nov upor na Dunaju, dvor zbeži v Olomouc, državni zbor v Kroměříž. Knez Windischgrätz in Jelačić zadušita revolucijo na Dunaju (oktobrska revolucija l. 1848).

Cesar Ferdinand I. odstopi, prestol zasede njegov nečak Franc Jožef I. (1848—1916), ki izda oktroirano ustavo veljavno tudi za Ogrsko. Madžari se upro, odstavijo habsbuško dinastijo in proglasijo samostojno republiko (april 1849). Ruski car Nikolaj I. pošlje Avstriji pomoč (zadnja intervencija Svete zvezel), avstrijska in ruska vojska porazita Madžare, general Görgey se preda Rusom pri Vilagošu, Kossuth beži v Italijo. Nevarnost razpada Avstrije odstranjena.

Čehi skličejo ob izbruhu marčne revolucije ljudsko zborovanje v svetovaclavskem kopališču. Zahteve: enakopravnost češčine z nemščino, federativna ureditev monarhije. Sestavijo »narodni odbor« (predsednik Frančišek Palacky) in skličejo kongres slovanskih narodov habsburške monarhije v Pragi: zmernejši za federacijo, radikalni za uničenje monarhije. Revolucija v Pragi prekine posvetovanja, Windischgrätz zatre upor — kongres se razide.

Slovenci so brez enotnega političnega načrta, razcepljeni na Kranjce, Primorce, Korošce, Štajerce, njih težnje zastopajo društva: na Dunaju »Slovenija« (dr. Fran Miklošič), v Gradcu »Slovenija« (dr. Josip Muršec), v Ljubljani »Slovensko društvo« (dr. Janez Bleiweis). Svoboda tiska da Slovencem časopise: »Slovenija«, »Ljubljanski časnik«, »Celjske Slovenske Novine«, »Slovenski cerkveni časopis«.

Upor kmetov (Ig) proti graščakom, odprava tlake in desetine, ustanovitev narodnih straž.

Revolucija v Italiji: pariška revolucija prisili italijanske vladarje (Sicilija, Napolitanska, Piemont, Cerkevna država), da

dajo liberalne ustave. Metternichov beg sproži revolucijo proti Avstriji v Milanu: uporniki zahtevajo osvoboditev Lombardije in Benečije izpod avstrijske oblasti in združitve vseh italijanskih dežel. Avstrijski maršal Radecky se umakne iz Milana v Verono. Sardinski kralj Karel Albert podpre upornike, prekorači Ticino. Radecky ga porazi pri Sv. Luciji in CustoZZi (julij 1848). Karel Albert prosi za premirje in se odreče Lombardiji. Večina italijanskih vladarjev uvede zopet absolutizem. Zato upor v Cerkevni državi. Papež Pij IX. zbeži na Napolitansko, uporniki okličejo rimsko republiko (Mazzini). L. 1849, ko je Avstrija v borbi z Madžari, ponovno nastopi Karel Albert, Radecky ga premaga pri Novari (marec 1849). Karel Albert se odpove prestolu, sledi mu Viktor Emanuel II. (1849—1878), ki sklene z Avstrijo mir v Milanu (status quo). V italijanske državnice se vrnejo absolutistični vladarji, francoske čete zasedejo Rim (brani ga Garibaldi), papež se vrne. Položaj v Italiji neizpremenjen — le Piemont obdrži ustavo in postane zatočišče italijanskega liberalizma in nacionalizma.

Revolucijo v Nemčiji pripravljajo posebno književniki (Anastasijs Grün, Hoffmann von Fallersleben, Freiligrath, voditelji »Mlade Nemčije«: Heine, Laube, Gutzkow). Meščanstvo, ki je obogatelo s trgovino in industrijo, zahteva ljudski parlament, svobodo tiska in zborovanja, porotna sodišča, narodne straže, enakost pred zakonom. Pruski kralj Friderik Viljem IV. v Berlinu obljubi ustavo. Domoljubi stremijo po zedinjenju vseh Nemcev v narodni državi. Parlament izvoljenih članov se sestane v Frankfurtu (maj 1848), (brez zastopnikov Čehov in dela Slovencev). Poslanci dajo Nemčiji skupno vlado: državni upravitelj avstrijski nadvojvoda Ivan (»cesar Janez«).

V frankfurtskem parlamentu dve stranki: velikonemška (združitev Nemčije in Avstrije pod vodstvom Avstrije) in malonemška (združitev Nemčije brez Avstrije pod vodstvom Pruske). Zmaga malonemška stranka, avstrijski poslanci zapuste parlament, pruski kralj odkloni cesarsko krono, premaga domačo revolucijo in oktroira ustavo. Radikalna stranka zaneti revolucijo na Saškem in v Palatinatu, pruska vojska jo zatre. Ostanek poslancev frankfurtskega parlamenta se preseli v Stuttgart kot krnji parlament, vojska ga razžene. Pruski kralj sklene z nemškimi državami unijo (1849). Pod pritiskom Avstrije in Rusije

unija ukinjena in stara Nemška zveza obnovljena, avstrijski cesar je njen predsednik, zato poostritev nasprotstva med Avstrijo in Prusko.

VII

Drugo cesarstvo v Franciji

Revolucije l. 1848/49 niso dosegle ustavnih in narodnih teženj. Predsednik druge francoske republike Ludovik Napoleon postane po državnem udaru (2. dec. 1851) in s plebiscitom (2. dec. 1852) cesar Napoleon III. (1851—1870). Ustava, skrojena po vzorcu napoleonovske iz leta 1799, mu da absolutistično moč.

V notranji politiki se drugo cesarstvo opira na cerkev (pod vplivom cesarice Evgenije Montijo), na meščanstvo in delavstvo (»državni socializem«, pod vplivom cesarjevega bratranca Jêroma), zato kaže veliko skrb za delavske ustanove in gospodarski napredek (preureditev Pariza, Lesseps gradi Sueški kanal).

Zunanja politika: kljub izjavi: »cesarstvo je mir«, potrebuje Napoleon vojnih uspehov. Oslabiti mora vpliv ruskega carja (z njegovo pomočjo je zmagala reakcija l. 1849) in podpirati vladajoče ideje liberalizma in narodne samoodločbe, zato stavi svoj imperializem v službo narodnih ciljev.

S krimsko vojno (1853—56) odvrne ruski vpliv v Evropi in maščuje dunajski kongres s pariškim (1856, pod predsedstvom grofa Walevskega).

Orsinijev atentat (1858) opozori Napoleona na pereče italijansko vprašanje. Z udeležbo Piemonta v krimski vojni ne doseže njegov ministrski predsednik Camillo Cavour (1852—61) drugega, kakor da na pariškem kongresu lahko svobodno izreče želje vseh Italijanov.

Sestanek v Plombièresu (1858) rodi dogovor o italijanski konfederaciji pod častnim predsedstvom papeža in o francoski vojni pomoči proti Avstriji.

Ta izzove s svojim ultimatom francosko-avstrijsko vojno (1859). Francosko-sardinske zmage pri Magenti in Solferinu ter dvomljivo obnašanje Prusije prisilijo Avstrijo k premirju v Villafranci in sklenitvi miru v Zürichu (Avstrija odstopi Lombardijo, Italijani so nezadovoljni). Do predvidene konfederacije

ne pride, ker v Parmi, Modeni, Toscani in papeški Romagni proglase zedinjenje s Piemontom. Končno pristane na to tudi Napoleon in dobi od Piemonta po plebiscitu Savojsko in Nizzo (l. 1860).

Garibaldijev pohod »tisočerih« na Sicilijo in Napoljsko, priključitev papeške Umbrije in Ankonske marke ter proglasitev kraljevine Italije z Viktorjem Emanuelom II. (1849—78) (za zdaj brez Benečije in Rima), ni več po volji Napoleonu, pač pa podpira to Anglija, kot protiutež Franciji.

Velike uspehe žanje Napoleon v kolonialni politiki (vojna s Kitajsko, zasedba Končinčine 1862, Senegala in Gambije, Džibutija), dokler ne doživi neuspeh v mehikanski ekspediciji (1863—67). »Ščescijska vojna« med severnimi in južnimi državami U. S. A. (1861—65), ki nastane zaradi abolicije suženjstva (Abraham Lincoln), omogoči v Mehiki zmago liberalca Benita Juareza, ki črta dolgove evropskim upnikom. Pri nastopu Anglije, Francije in Španije proti Mehiki vztraja le Napoleon, z vojaštvom zasede deželo in da izvoliti za mehikanskega cesarja avstrijskega nadvojvodo Maksimilijana, brata cesarja Franca Jožefa. Na zahtevo U. S. A. mora Napoleon vojsko umakniti in prepusti Maksimilijana njegovi usodi (ustreljen v Queretaru leta 1867).

Ko zahteva Napoleon kot nagrado pred grozečim zedinjenjem Nemčije »kompenzacijo« (levi breg Rena, Belgija, Luxemburg), mu vse spodleti. Zato nezadovoljstvo katoličanov ter vedno močnejša opozicija liberalcev in republikancev, preosnova režima v parlamentarni (Ollivier). V zadnji preizkušnji, ob vprašanju zasedbe španskega prestola (Leopold Hohenzollernski) napove vojno Prusiji (julija 1870), ne da bi si pridobil zaveznikov. (Italije in Avstrije). V vojni je pri Sedanu (2. septembra) ujet, nakar ga narodna skupščina odstavi in okliče republiko.

VIII

Zedinjenje Nemčije

Revolucije v nemških državah l. 1848/49 ne dosežejo zaželjene enotne Nemčije. Tudi pruski poizkus z »unijsko ustavo« 1850 spodleti ob grožnji Avstrije, ki jo podpre Rusija (dogovor

v Olomucu). Nemška zveza pod vodstvom Avstrije ostane, vendar misel zedinjenja ne zamre. Izhod najde — Otto v. Bismarck, ki nasprotno Cavourju ne išče tuje pomoči, ampak zanašajoč se na lastno pest »s krvjo in železom« odrine oba nasprotnika zedinjene Nemčije, Avstrijo in Francijo.

Bismarck (1815—98) postane pruski ministrski predsednik, da reši iz zagate kralja Viljema I. (1861—88), ki je v sporu s parlamentom (liberalna naprednjaška večina) zaradi povečanja stalne vojske. Avstrija se okoristi z nezadovoljstvom liberalcev in predloži na knežjem sestanku v Frankfurtu (1863) reformo Nemške zveze. Bismarck jo onemogoči z odsotnostjo pruskega kralja in si zagotovi dobrohotno nevtralnost Rusije, ker ne podpira poljske vstaje (1863).

Vendar nastopita Prusija in Avstrija še enkrat skupno. Schleswig in Holstein, dela Nemške zveze sta po londonskem protokolu (1852) v presonalni uniji z Dansko. Danci z novo ustavo priključijo svoji državi Schleswig (1863). V vojni (1864) prisilita Avstrija in Prusija Dansko, da odstopi deželi njima (mir na Dunaju). Plen si zmagovalki razdelita (gastéinska konvencija 1865: Avstrija upravlja Holstein, Pruska Schleswig) ali s tem so »razpoke le zamazane«. Bismarck si zagotovi nevtralnost Napoleona III., z Italijo sklene vojaško pogodbo in nato predloži nov načrt zvezne ustave. Avstrija ga odbije, Pruska pa zasede Holstein in izstopi iz Nemške zveze. Večina nemških knezov pristopi na avstrijsko stran.

Vojna leta 1866: Hanoveranska, Hessenska, Bavarska in Frankfurt so kmalu premagani, pri Kraljevem Gradu pa tudi Avstrija. Italija, ki stopi kot zaveznica v vojno, da si pridobi Benečijo, je poražena pri Custozi. Napoleon III. posreduje za mir in Bismarck proti pričakovanju sklene premirje v Mikulovem in kasneje mir v Pragi. Italija nadaljuje vojno in po porazu pri Visu (Tegetthoff — prvi nastop oklepnice) tudi ona sklene premirje v Krminu in mir na Dunaju (pridobi Benečijo). Avstrija ne izgubi ozemlja, pač pa izstopi iz Nemške zveze in dovoli, da Prusija Nemčijo na novo uredi; Pruska si vzame Hanoveransko, Hesensko, Nassausko, Frankfurt in Schleswig-Holstein, z ostalimi državami severno od Maina sklene »Severnonemško zvezo« (1867) z državnim zborom po splošni, enaki in tajni volilni pravici in z izvršilno oblastjo v »zveznem svet« pod

predsedstvom pruskega kralja. Z južnonemškimi državami (Bavarska, Badenska in Virtenberška) je sklenjena vojaška pogodba (kot odgovor Napoleonovim željam po kompenzacijah), poleg tega skupni carinski parlament.

Na ta način je Nemčija zedinjena vojaško in carinsko, potrebno je še politično zedinjenje, ki ga je Bismarck dosegel 3 leta nato v francosko-nemški vojni (1870/71). Napetost med ustvarjajočo se Nemčijo in Francijo raste, ker Napoleon III. ne dobi kompenzacij. Prvotni pristanek Leopolda Hohenzollenskega, da sprejme špansko krono in »emška depeša« sprožita vojno napoved Francije Prusiji (julija 1870). Francija ostane osamljena, južnonemške države, se pridružijo Severnonemški zvezi. Nemška vojska vrže glavnino francoske armade (Bazaine) v Metz in jo nato oblega do kapitulacije (oktobra), rezervno armado (Mac Mahon s cesarjem) prisili na predajo pri Sedanu (2. septembra).

Vojna se nadaljuje z vlado narodne obrambe in novimi armadami, ki jih organizira Leon Gambetta. Nemci oblegajo Pariz, ki se preda zaradi lakote in premirja (28. jan. 1871). Med premirjem izvoljena skupščina v Bordeauxu (s šefom Thiersom) sklene mir v Frankfurtu (maja 1871). Francija odstopi Alzacijo in Loreno in plača 5 milijard frankov odškodnine. Ta čas skuje Bismarck politično zedinjenje Nemčije v »Deutsches Reich« z nemškim cesarjem, kar se svečano proglasi v Versaillesu 18. januarja 1871.

Kot Nemčija doseže popolno zedinjenje tudi Italija, ki po odpoklicu francoskih čet zasede Rim (20. sept. 1870) in tja prenese prestolnico. Papež nezadovoljen z »garancijskim zakonom« postane vatikanski jetnik.

Ustava Nemčije. Nova Nemčija je zvezna država (Bundesstaat), ki obsega 22 monarhij in 3 svobodna mesta (Hamburg, Lübeck in Bremen) ter posebno državno ozemlje Alzacijo in Loreno. Skupne so zunanja politika, vojska, carina in trgovinske pogodbe, pošta, denar, kazensko in obče pravo. Zakonodajno oblast imata državni zbor in zvezni svet. Izvršna oblast ima cesar preko državnega kancelarja z ministri, ki niso parlamentu odgovorni.

Notranje preosnove habsburške monarhije 1849—78

Bachov absolutizem 1849—59.

Oktroirana ustava (4. III. 1849) se zaradi vojne z Madžari in nato zaradi spora s Prusijo ne izvaja. S pogodbo v Olomoucu je konec nevarnosti od zunaj (1850), zato 1851 ustava ukinjena.

Opore absolutizma. Aleksander Bach, od l. 1852 predsednik vlade, se opira: a) na Cerkev (po konkordatu 1855 ima ta nadzorstvo nad šolo in obsežno cerkveno sodstvo); b) na sposobno uradništvo (nova občinska samouprava, politični okraji, davčna uprava, preurejeni deželni in državni uradi); c) na oboroženo silo, t. j. armado, policijo (cenzura!) in novo žandarmerijo.

Namen vlade je: odstranitev pokrajinskih razlik, uvedba enotne nemške državne uprave; odprava notranjih carinskih mej. Sredstva: sprejem revolucijskih pridobitev (enakost državljanov pred postavo, odprava podložništva in kmečka odveza, ukinitvev cehov). Veljava plemstva še ostane (vodilna mesta v vojski in visoko uradništvo). Narodnim zahtevam le malo popušča v šolstvu; pouk materinščine v ljudski šoli, vendar učni jezik nemški (prej latinski) v novih osemrazrednih gimnazijah.

Slovenci: Škof A. M. Slomšek in nedeljske šole (Blaže in Nežica!), Mohorjeva družba (1851), strnitev štajerskih Slovencev v lavantinski škofiji, prenos škofovskega sedeža v Maribor (1859), Slovenski Glasnik A. Janežiča 1858/68. Na Hrvaškem delo škofa J. J. Strossmayerja; Zagreb 1852 nadškofija. Srbi: oba naslednika vojvode Šupljikca Nemca. Povsod nemško uradovanje (Bachovi huzarji).

Padec absolutizma. Odpor proti germanizaciji, v svetu prevladovanje narodnih teženj (Nemčija, Italija!), finančna stiska vlade (slabo oskrbljena armada, zato nesrečna vojna 1859), po porazu v Italiji strah pred novimi narodnimi upori — vse to povzroči padec absolutizma.

Ustavni boji 1859—67.

Cesar skliče »pomnoženi državni svet« ugodnih mož; da bi zadovoljil narode in ohranil državno enoto kljub mnogojezičnosti. Izmed predlogov dva poizkusa ohranjata enakopravnost narodov, prvi v federaciji, drugi v centralizaciji, ostali dajejo prednost večjim narodom.

Prva ustava, oktobrska diploma 1860 pod min. predsednikom Poljakom Goluchowskim, je federativna. Državno oblast si dele deželni zbori in enoten državni zbor (za okvirno zakonodajo). Odpor: Nemci izgube premoč, Madžari nočejo na Dunaj. Druga ustava: centralistični februarški patent 1861., velja do l. 1865: Deželni zbori podrejeni državnemu zboru iz dveh zbornic (v poslanski zastopniki deželnih zborov, izvoljeni po kurijah: plemičev, trgovcev in obrtnikov, mest, kmetov; gosposka zbornica z dosmrtnimi imenovanimi člani). Ožji državni zbor za Ogrsko, širši za vso državo. Predsednik vlade Schmerling. Odpor: Nemci, Madžari in Italijani nočejo v skupni državni zbor, iz ožjega izstopijo še Čehi in Poljaki.

Poljak Beleredi pripravlja razdelitev države na 5 avtonomnih delov: načrt zavre vojna 1866. Po vojni prodre po dogovoru med Nemci in Madžari dualistični načrt (Beust in Andrassy).

Dualistična ustava iz l. 1867 je ostala do konca habsburške države 1918. Dve državni telesi s personalno in realno unijo; ime: Avstro-ogrsko monarhija. Vladar v Avstriji: cesar, na Ogrskem: kralj. Avstrijski uradi: c. kr. (cesarsko-kraljevi), ogrski: kraljevi, skupni: c. in kr. Poleg vladarja skupno: armada, denar in zunanje zadeve. Notranja uprava in zakonodaja v vsaki državni polovici samostojni; gospodarski odnosi se preurejajo po 10 letih. Skupne zadeve pretresata delegaciji obeh državnih zborov.

Avstrijska državna polovica (Cislitvanija) je ohranila vse pokrajine razen dežel »krone sv. Štefana«. Jezikovne pravice štiti § 16 državne ustave. Poslanska in gosposka zbornica. Po volilni geometriji se vzdrži nemška večina, dejanska večina se upira pod vodstvom Čehov in Poljakov. 1871 prizna vlada Čehom nekaj jezikovnih pravic. Poljaki dobe 1873 »ministra kraljana« in prevlado nad ukrajinsko manjšino. Po sporazumu s Poljaki začasni centralizem nemškega liberalnega kneza Adolfa Auersperga (1871—1879), odpor drugih Slovanov narašča.

Slovinci ože povezani s Hrvati v Istri in Dalmaciji. Po ustavni svobodi kulturno in narodno prebujanje zlasti meščanstva po čitalnicah (od 1861). Politični program »zedinjene Slovenije« iz l. 1848. zamenjan z zgodovinskim: zahteva po narodni samoupravi v okviru Notranje Avstrije (mariborski program 1865). Politični prerod: cepitev v Mladoslavence in Staroslavence, širša politična vzgoja ljudstva na taborih, politična

lista Slovenski Narod 1868, Slovenec 1863. Slovstveno glasilo: Stritarjev Zvon. Slovenska Matica 1863, Južni Sokol 1864. Ob nemško-francoski vojni širše politične zveze s Hrvati in avstrijskimi Srbi (ljubljski program 1870). Prebujanje Istre (škof Jurij Dobrila), Dalmacije (urednika lista »Il Nazionale« Natko Nodilo in Jurij Biankini).

X

Krimska vojna in pariški kongres

Po obnovitvi francoskega cesarstva oživi francosko-rusko nasprotstvo zaradi zaščite kristjanov v Turčiji. V ospredju so sveti kraji v Palestini, kjer spori med pravoslavni in katoliki. Prve štiti Rusija že od miru v Kučuk-Kajnardžu (1774), za druge se zdaj zavzame Francija na podlagi še starejših pravic.

Rusija se čuti po premagani poljski revoluciji močno in varno, ker računa na hvaležnost Avstrije, kateri je pomagala 1849 in 1850 (Olomouc). Samozavestni car Nikolaj I. predlaga Angliji delno delitev Turčije, »bolnega moža ob Bosporu« (1883), Anglija pa ne mara premočne Rusije in se veže s Francijo, ki zahteva, naj Turčija odbije ruske zahteve v korist pravoslavcev. Car pritiska na Turčijo z zasedbo Moldavije in Vlaške. Turčija napove vojno (4. X. 1853).

Ko rusko brodovje premaga turško pri Sinopi, pošljeta zahodni velesili svoje brodovje v Črno morje in zahtevata, naj se Rusi umaknejo iz obdonavskih kneževin. Po odklonitvi vojna 3 držav proti Rusiji.

Ta zaman upa na pomoč Avstrije. Po dogovoru glede mej s Prusijo se Avstrija izjavi za »oboroženo nevtralnost«, izsili celo odhod Rusov iz Moldavije in Vlaške, zameri pa se Angliji in Franciji, ko sama zasede obe kneževini, ne da bi šla v vojno zoper Rusijo. Tudi srbski knez Aleksander odreče pomoč svoji ruski zaščitnici.

Za bojišče izbereta zahodni velesili Krim in napadeta glavno rusko bojno luko Sevastópol (1854). Obleganje se zavleče zaradi dobre obrambe, zaradi kolere, slabe oskrbe in nizkega števila čet. Cavour pošlje sardinsko pomoč 15.000 mož (poleti 1. 1855). Jeseni Sevastopol pade. Že prej (marca 1855) umre car Nikolaj I., njegov sin Aleksander II. (1855—81) Osvobodi-

telj doseže premirje, mirovne sklepe določi kongres prizadetih velesil v Parizu.

Pariški kongres 1856 dvigne francoski ugled (prim. dunajski kongres 1815!). Rusiji zapre vhod v Sredozemlje, ji vzame del Besarabije, Donava postane mednarodna reka, Črno morje ni dostopno za tuje vojne ladje. Srbijo in obe obdonavski kneževini izroči v varstvo velesil. Moldavija in Vlaška se kmalu (1859) združita v kneževino Romunijo; prvi skupni knez Aleksander Cuza, nato zavlada Karel Hohenzollern (1866—81). Rusija izgubi politično vodstvo na Balkanu, poslanik Bismarck ji posreduje prijateljstvo s Prusijo.

Turčija se otrese ruske nevarnosti, obljubi enakopravnost krščanskim podložnikom, doseže jamstvo za svoje meje in postane enakopravna v »koncertu« evropskih držav.

Zahodni velesili pustita Avstrijo praznih rok, Francija dopusti Cavourju, da izreče pritožbe zoper avstrijsko upravo v Italiji in sproži »italijansko vprašanje«.

Anglija doseže spet evropsko ravnovesje in se vrne k notranjim problemom. Po zmagi parlametarne vladavine (1832) tekmujeta liberalna (whigs) in konservativna (tories) stranka v popuščanju javnemu mnenju, uvajanju prostega uvoza živil in zatiranju irske revolucije. V tekmi med liberalnim voditeljem Gladstonom in konservativnim Disraelijem dobe 1867 volilno pravico tudi delavci. Kraljica Viktorija (1837—1901) dvigne veljavo nadstrankarskega vladanja; 1876 cesarica Indije. Ircem odpravi Gladstone najhujše krivice (1869 konec desetine za anglikansko cerkev). Kolonije z angleško večino dobe 1850 zakonodajne zbornice; 1867 Kanada prvi »dominion«.

Po krimski vojni začne tudi ruski car Aleksander II. s preurejanjem države. Kmetsko robstvo odpravi 1858 na carskih posestvih, splošni zakon o osvoboditvi kmeta 1861 da svobodo 21 milijonom tlačanom, ki dobe v last tudi zemljo; $\frac{1}{4}$ odkupnine plača država. Vaška občina »mir« ostane, sme pa se raziti. »Januarski poljski upor« (1863/4) meščanstva in nižjega plemstva, ki pod vplivom mesijanstva hoče obnoviti poljsko državo v mejah l. 1772, čeprav je hitro zatrt, zavre nove reforme. Vendar še izvedena samouprava okrožij in gubernij (glede šolstva, prometa i. p.) preurejena mestna in sodna uprava (mirovna sodišča, porote); omiljena cenzura in izboljšano šolstvo (samouprava univerz, dvig klasične izobrazbe).

Rusko-turška vojna 1877/78 in berlinski kongres

Po odstranitvi ruskega vpliva na Balkanu stopi v ospredje Srbija. Knez Aleksander Karadjordjević se v krimski vojni zameri carju in sultanu, vrže ga svetoandrejska skupščina po želji Obrenovičevcev, liberalcev in ustavobraniteljev. Na prestol se vrnejo Obrenovići. Miloš (1858—60) zmanjša moč državnega sveta, dovoli skupščini le posvetovalno pravico in obnovi finance.

Mihajlo (1860—68) uvede znotraj absolutističen red; državni svetniki izgube dednost, skupščina se shaja k posvetu na 3 leta. Strog nadzor nad uradništvom, težki davki, državni denarni zavod »uprava fondov« 1862. Na zunaj dela za osvoboditev balkanskih narodov izpod turške oblasti. Uvede narodno vojsko in jo dobro oboroži. Razdraženi Turki obstreljujejo Beograd, Mihajlo doseže preko konference velesil v Carigradu (1862) odhod Turkov iz mest razen 4 obmejnih trdnjav. Te mdrajo Turki izprazniti ob ponesrečeni grški vstaji na Kreti (1867). Sklene dogovore s sosedi: s Črno goro, ki je dobila 1851 v Danilu Petroviću prvega svetnega kneza; njegov naslednik Nikola I. (1860—1918) obljubi združitev s Srbijo; z Grčijo, kjer je naslednik prvega kralja Otona iz bavarske rodbine novi vladar danski princ Jurij (1862—1913) sorodnik angleške dinastije; z bolgarskim uporniškim odborom se pogodi za zedinjenje na podlagi enakopravnosti. Na turško ozemlje pošilja pozive na upor, a pade kot žrtev liberalne zarote na Topčideru.

Namestniki mladoletnega naslednika Milana (1868—89) se z novo ustavo zamerijo Rusiji (1869). Ta začne podpirati Bolgare in jim izposluje cerkveno samostojnost v cksarhatu 1870, bolgarski vpliv seže v Macedonijo in Staro Srbijo. Milan se nasloni na Avstro-Ogrsko, ki na Balkanu išče nadomestila za izgubljeno premoč v Italiji in Nemčiji. Obnovi se vzhodno vprašanje!

Zaostri se z uporom v Hercegovini in Bosni 1875. Upornikom pomaga Milanov tekmeč Peter Karadjordjević pod imenom Petar Mrkonjić. Knez Milan gre na vojsko obenem s Črnogorci (1877), po svojem porazu mora iskati rusko pomoč; car posreduje mir (status quo).

Velesile ultimativno zahtevajo od Turkov enakopravnost za kristjane, a državni prevrat versko in narodno nestrpnih Mladoturkov onemogoči poravnavo. Rusija sme začeti z vojno. Pred tem se dogovori z Avstro-ogrsko; zunanji minister Julij Andrassy doseže priznanje pravic do Bosne in Hercegovine.

Rusko-turška vojna (1877/78) je naporna in krvava. Rusom pomagajo v začetku Romuni, po dolgem obleganju in po padcu trdnjave Plevne nastopijo še Srbi in Črnogorci. Milan zavzame Niš in dospe na Kosovo, Rusi se bližajo Carigradu. V varstvo Turčije pride angleško brodovje skozi Dardanele — Rusija mora skleniti mir v San Stefanu (marca 1878). Ustanovi se Velika Bolgarija, ki sega do Egejskega morja in Albanije. Srbija, Črna gora in Romunija postanejo neodvisne države, prvi dve neznatno povečani; Avstro-Ogrski priznано nadzorstvo nad Bosno in Hercegovino.

Ker ruske premoči na Balkanu nočeta dovoliti ne Anglija ne Avstrija, posreduje nemški kancler Bismarck in doseže nova pogajanja v Berlinu.

Berlinski kongres 1878 uniči večino ruskih pridobitev. Bolgarijo zmanjša in razdeli; severno od Balkana ostane neodvisna bolgarska kneževina, južno od teĝa pogorja pa samoupravna turška provinca Vzhodna Rumelija s krščanskim guvernerjem. Romunija vrne Rusiji Besarabijo, v zameno dobi donavsko ustje in Dobrudžo. Rusiji priznajo Besarabijo ter Kars in Batum, Črni gori kos obale z Barom. Grčiji dovolijo izboljšanje mej po poznejšem dogovoru; dobi Tesalijo in Epir do zaliva Arta. Srbija dobi po posredovanju Andrassyja Niš, Toplico, Piroto in Vranje; mora se podrediti avstroogrskemu vplivu. Vse balkanske države postanejo neodvisne. Avstro-Ogrski dovoljena zasedba Bosne in Hercegovine, izvršena še isto leto kljub odporu muslimanov (Hadži Lōja); po sporazumu s Turčijo 1879 zasede Avstro-Ogrska še Sandžak (Novi Pazar) in tako napravi pregrajo med Srbijo in Črno goro. Angliji ostane Ciper kot nagrada za rešitev Turčije.

XII

Bismarckova doba

Nova Nemčija zavzame po zaslugi kanclerja kneza Bismarcka prvo mesto v zboru evropskih držav. Daje ga ji vojaška premoč,

dobro urejena uprava (enotnost v merah, utežih in denarju, enoten kazenski zakonik, državna pošta) in ogromen gospodarski razmah v duhu liberalizma. »Gründungsfieber« doživi sicer 1873 polom (»Krach«), a kljub temu se hitro razvijajo premogovna, jeklena, strojna, elektrotehniška in kemijska industrija (Krupp, Borsig, Siemens) ter vele mesta.

V prvi dobi sodeluje Bismarck z meščansko narodno-liberalno stranko, ki ga podpira v kulturnem boju proti »centrumu« (voditelj Hanoveranec Windthorst) in katoličanom zaradi njihovih partikularističnih teženj (Poljaki, hanoverski »Welfi«, Alzačani). Povod dajo »starokatoliki«, opozicija proti dogmi o papeževi nezmotljivosti, ki jo je proglasil Vatikanski koncil 1870. Državni zbor sklene, »kancelparagraf«, »majske zakone« (drž. nadzor v šoli in semeniščih), civilno poroko in razpust cerkvenih redov (izgov jezuitov).

Zaradi trdovratnega odpora katoličanov, malega števila starokatolikov, nastopa novega »socialnega« papeža *Leona XIII.* (1878—1903) in zahteve po uvedbi zaščitnih carin za industrijo, ogroženo od Anglije, opusti Bismarck kulturni boj, si ustvari novo večino iz konservativcev in centruca ter uvede carino na železo, les, žito in živino.

Novo večino potrebuje Bismarck tudi za boj zoper socialiste. Svoboden razmah kapitalizma in industrializacije je poslabšal položaj delavstva, zato ponovno ožive socialistične ideje in delavska združenja. V Nemčiji se osnuje 1863 »Splošno nemško delavsko društvo« pod vodstvom Ferdinanda Lassala, ki zahteva splošno volilno pravico in od države podprto združništvo. Po njegovi smrti (1864) ustanovita V. Liebknecht in A. Bebel socialno-demokratsko delavsko stranko (1869), vdano Mednarodni zvezi delavcev (»I. internacionala« s sedežem v Londonu 1864 do 1876) in v duhu načel Karla Marxa (žid Hiršel Mardohai).

Marx izda 1867 »Das Kapital« (materialistično pojmovanje zgodovinskega razvoja; »nadvrednost«, ki jo ustvarja delavec, množi kapital; koncentracija kapitala, proletarizacija delavstva in polom kapitalizma ustvari pogoje za socializacijo — odpravo zasebne lastnine in prevzem državne oblasti po proletariatu). L. 1889 se stranka sicer pridruži II. internacionali (s sedežem v Bruslju), vendar pridrži svojo posebno — nemško — obliko delavskega gibanja (parlamentarni boj za delavske pravice, sindikalne organizacije; Bernsteinov »revizionizem« glede nauka

o ubužošanju delavstva). — Rastočo moč stranke hoče Bismarck zavreti z izjemnim zakonom zoper socialiste, ki ga po 2 atentatih na cesarja sprejme državni zbor 1878, toda preganjanje ni oslabilo socialno-demokratske stranke.

Zato hoče Bismarck socializem oslabiliti s socialno zakonodajo, ki jo priporočata tudi »katedrski socializem« in novo »krščansko-socialno« gibanje (Ketteler, Kolping). V letih 1883 do 1889 se uveljavijo zakoni o bolniškem, nezgodnem in starostnem zavarovanju.

V zunanji politiki hoče Bismarck utrditi novi velesili njen položaj sredi evropske celine z odprtimi mejami na vzhod in zahod, s sistemom zvez.

Da osami Francijo, kjer so klici po revanši« vedno glasnejši, sklene Bismarck nekako novo sveto alianso, »zvezo treh cesarjev« (1872) in s tem tudi začasno omili napetost med Rusijo in Avstro-Ogrsko (posledica krimske vojne). Ko berlinski kongres (1878) razbije to trocarsko zvezo, pridobi Bismarck Avstro-Ogrsko za tajno obrambno dvozvezo proti Rusiji (1879). Da ohrani zvezo s Petrogradom, obnovi Bismarck sporazum treh cesarjev (1881).

Ker stoji ta sporazum na trhlih nogah, z veseljem pozdravi pristop Italije v »trozvezo« (1882, Italija je užaljena zaradi francoske zasedbe Tunisa). Zvezi pristopita 1881 Srbija in 1883 Romunija. Trocarski sporazum razpade v drugič 1887 ob vprašanju Bolgarije; trozveza postane javna, Anglija, Italija in Avstro-Ogrska sklenejo »sredozemski« dogovor, naperjen proti Franciji; Nemčija pa tajno »pozavarovalno pogodbo« z Rusijo (medsebojna nevtralnost v primeru da napade Avstro-Ogrska Rusijo ali Francija Nemčijo).

Kljub prepričanju, da je moč in varnost Nemčije v spretni izrabi evropskih odnošajev, nudi Bismarck zaščito tudi nemški kolonialni ekspanziji.

Prve kolonije ustanavljajo podjetni trgovci (Lüderitz), ki so jim utrli pot raziskovalci (Schweinfurth, Emin-paša, Peters), 1883 pridobljena Nem. Jugozah. Afrika, 1884 Togo in Kamerun, 1885 Nem. Vzhodna Afrika, del Nove Gvineje, Bismarckovo, Salomonsko in Maršalsko otočje. V sporu za osrčje Afrike Bismarck uspešno posreduje na Kongo-konferenci (1885), ki proglasi neodvisnost Konga, ustanovljenega po belgijskem kralju Leopoldu II.

Ko po smrti cesarja Viljema I. (1882) in njegovega sina Friderika III. (vlada samo 99 dni) nastopi mladi, samozavestni Viljem II. (1888—1918), odslovi Bismarcka zaradi različnih nazorov glede podaljšanja protisocialističnega zakona in odpovedi »pozavarovalne«
pogodbe z Rusijo (1890). Bismarck ostane do svoje smrti (1898) odločen nasprotnik »novega kurza«, ki ga ubira Nemčija pod Viljemom II.

XIII

Kolonialna politika in imperializem

Sijajni razvoj znanosti, posebno prirodnih ved (Darwin, Pasteur, Nobel) rodi v drugi polovici 19. stol. ogromen tehniški napredek z izrabo parne in električne sile (1867 prvi dinamo-Siemens, 1879 prva žarnica — Edison). Ta napredek in vedno rastoči kapital omogočita silen razmah industrije, trgovine in prometa (1851 podmorski kabel, 1876 telefon, 1897 Marconijev brezžični telegraf). Industrija združena v kartelih in trustih. Trgovina in promet postaneta mednarodna in svetovna (1878 svetovno poštno društvo, trgovinske pogodbe, novčene konvencije, uvedba metrskega sestava). Vedno bolj pereče delavsko vprašanje skušajo države ublažiti s socialno zakonodajo, združništvom, strokovnimi organizacijami, zaščitno carino in slednjich tudi z razširjenjem volilne pravice.

Industrija potrebuje vedno več surovin in obsežnejše prodajne trge. Prebivalstvo držav raste vkljub izseljevanju v obe Ameriki. Vse to prisili notranje konsolidirane države k pridobivanju novih ozemelj in tržič — h kolonialni politiki in imperializmu, t. j. ustvarjanju svetovnih sil.

Tako imperialistično politiko vodijo 3 starejše velesile (Anglija, Francija in Rusija) in 4 mlajše (Nemčija, U. S. A., Japonska in Italija), ki obvladajo dve tretjini in preko štiri petin vsega prebivalstva.

Anglija ima kot najstarejša kolonialna sila prvenstvo. Medtem ko doma stopnjema izvaja demokratizacijo (tretja volilna reforma 1884, homerule-bill 1914 in zboljšanje delavskega položaja po »Fabijevcih«
in delavski stranki), skuša z uvedbo imperialne carinske zveze ustvariti »Večjo Britanijo (Greater Bri-

tain)«, katere propovedniki so Benjamin Disraeli, Cecil Rhodes in Jožef Chamberlain.

Anglija kupi od egiptovskega kediva Ismaila polovico delnic Sueškega prekopa (1875), spremeni Indijo v cesarstvo (1876), zasede Ciper (1878) in Egipt (1882), katerega južni del Sudan izgubi za dobo 1885—1898 zaradi Mahdijevega upora. Po zaslugi podjetnega gospodarstvenika in ministra za Kapsko kolonijo C. Rhodesa pridobi Anglija Rodezijo, s čimer sta burski republiki (Oranje in Transvaal) obkoljeni.

V burski vojni (1899—1902) podležejo Buri (pod vodstvom Krügerja) in se po miru v Pretoriji priključijo novi Južnoafriški uniji (1909). Rhodesov načrt železniške zveze Kap—Kairo se približa uresničenju po sporazumu z Nemčijo (1890 zamenjava Zanzibara in Ugande za Helgoland) in po zasedbi Vzhodnega Sudana (lord Kitchener 1898).

Oster spor s Francijo nastane, ko Marchand od zahoda pri Fašodi doseže Beli Nil; vojna nevarnost je pa odstranjena z razmejitvijo interesnih področij: Francija dobi Srednji Sudan (jezero Čad), Anglija Vzhodni Sudan (1899).

Ko Nemčija ob prelomu stoletja odbije tri ponudbe za obrambno zvezo z Anglijo in povečuje vojno brodogradnjo, pusti Anglija politiko ravnovesja v Evropi in izstopi iz »splendid isolation«.

Edvard VII. (1901—1910) sklene zvezno pogodbo z Japonzijo (1902, priznanje neodvisnosti Kitajske in Koreje), s Francijo (medsebojno priznanje Egipta in Maroka, konec 200letnega nasprotstva, 1904) in z Rusijo (razdelitev interesnega področja v Perziji, Afganistanu in Tibetu, 1907). Ker sta Francija in Rusija zvezani že od 1894, nastane s tem »trojni sporazum« (triple entente).

Francija je po sedanski katastrofi postala republika (Thiers), skupščina ima konservativno-monarhistično večino. Upor narodne garde in delavstva (»komuna«) po krvavi borbi potlačen (maja 1871). Vojna odškodnina v 2 letih izplačana.

Pod predsednikom Mac Mahonom propade poskus obnovitve kraljestva zaradi vprašanja trikolore. Končno obvelja l. 1875 republikanska ustava s predsednikom, izvoljenim od obeh zbornic za 7 let, s parlamentu odgovorno vlado (»tretja republika«). Tudi nastop Boulangerja (1885—1889), »panamski škandal«

(Lesseps, 1893) in »Dreyfusova afer« (1894—1899) ne morejo omajati republike, ki 1905 izvede ločitev cerkve od države (Briand).

Dasi prebivalstvo ne narašča, zahtevata obilica prihrankov (40 milijard naloženih v drugih državah, predvsem v Rusiji) in rastoča industrializacija Francije intenzivno kolonialno politiko (vodilni duh Jules Ferry). Francija spravi pod svojo zaščito Tunis (1881), ustanovi Džibuti in zgradi železnico do Adis-Abebe, postavi temelje za svoj Kongo, zaseda Madagaskar (1896), osvoji Tonking, Anam (1885), od Kitajske vzame v najem za 99 let Kuangčou (1897), prodre do Timbukcija, Čadskega jezera in Belega Nila (Fašoda) ter za burske vojne izrine Anglijo iz Maroka (s prijateljsko pogodbo 1901). Položaj osamelosti, ki ga je splel Bismarek s trozvezo, pozavarovalno pogodbo in sredozemskim dogovorom, razbije dvojni sporazum z Rusijo (1894) in sporazum z Anglijo (1904).

V Rusiji izzove avtokratska vlada carjev Aleksandra II. (ubit 1881), Aleksandra III. (1881—1894) in Nikolaja II. (1894 do 1917), podprta od slavjanofilov in pravoslavja, dve opozicijski sili: liberalno meščanstvo želi ustavnost, revolucionarno-socialistično delavstvo z nezadovoljnim kmetijskim življenjem pa stremi za preosnovami v političnem in družabnem oziru (številni atentati).

Porazi v rusko-japonski vojni povzročijo 1905 revolucijo (»krvava nedelja« 22. jan. — pop Gapon in splošni štrajk v oktobru). Car proglasi 1905 oktroirano ustavo (duma po omejeni volilni pravici in 1906 agrarno reformo (Stolypin), kar pa nikogar ne zadovolji. Na dvoru zadobi vpliv Razputin.

Kljub notranjim krizam razvija Rusija živahno zunanjo politiko v obeh tradicionalnih smereh: Balkan in Azija.

Na Balkanu pride Srbija izza berlinskega kongresa pod avstrijski vpliv (tajna pogodba kralja Milana 1881), Bolgarija naj bi bila pa pod ruskim vplivom. Toda oba prva bolgarska kneza Aleksander Battenberg (1879—1886) in Ferdinand Koburški (1887—1918) se otrejeta ruskega varuštva (zedinjenje Vzh. Rumelije, srbsko-bolgarska vojna 1885, Stambulov), kar bi skoraj sprožilo evropsko vojno (1888). Šele po 1896 se Rusija zopet uveljavi v Bolgariji (rojstvo prestolonaslednika Borisa) in po 1903 v Srbiji (Peter Karadorđević).

V Aziji se Rusija nevarno približa angleški Indiji in Pacifiku (1858 Vladivostok, Poamurje in Sahalin, 1868 Samarkand,

1884 Mery, 1891 sibirski železnica). Po japonsko-kitajski vojni (1895) si vzame Port Arthur in po bokserski vstaji (1900) velike predpravice v Mandžuriji in zagrozi samostojni Koreji (japonske aspiracije). Po porazih v vojni 1904/05 izgubi te zadnje pridobitve (razen sev. dela mandžurske železnice) in polovico Sahalina.

Glede Srednje Azije pride do sporazuma z Anglijo šele 1907 (Afganistan in Tibet angleška, Perzija razdeljena v 3 področja, severno je rusko, srednje nevtralnno in južno angleško).

Severnoameriška Unija se v drugi polovici 19. stoletja z ogromno naglico razvije teritorialno (46 držav), demografsko (od 1870—1914 se pomnoži prebivalstvo od 39 na 100 milijonov, 30 milijonov priseljenih Evropecev) in gospodarsko. Po srečno prestani notranji krizi (secesijska vojna za Abrahama Lincolna 1861—1865), kupi od Rusije Aljasko (1867) in dobi po špansko-ameriški vojni (1898) Portoriko in Filipine, Kuba pa postane samostojna pod ameriško zaščito. Istega leta zasede Havajske otoke. V duhu Monroejeve doktrine skuša združiti vso Ameriko po panamerikanskih kongresih (izza 1899). Dogradi Panamski prekop (1914).

Japonska (»azijska Anglija«) je bila do 1854 nedostopna za tujce. Z uporabo proti šogunom in nastopom mikada Mutsuhita (1862) se Japonska v 20 letih spremeni iz srednjeveško-fevdalne v moderno ustavno državo (1868—1889). Preobljudena išče razmaha na Kitajskem in pacifiških otokih in obalah. V vojni 1894/95 premaga Kitajsko (mir v Šimonosekiju), dobi pa le Formozo, kajti na zahtevo Anglije, Francije in Rusije postane Koreja samostojna.

V strahu, da se Rusija polasti Koreje, se Japonska zveže z Anglijo (1902) in napade ruski Port Arthur. V rusko-japonski vojni (februar 1904—avgust 1905) uniči rusko mornarico (Čušima) in kopno vojsko (Liao-jan, Mukden). Z mirom v Portsmouthu (U. S. A.) dobi južne mandžurske železnice. Zmagovita Japonska postane prvobornitelj gesla »Azija Azijcem«. — Kitajska postane republika 1912.

Italija stoji najkasneje med velesile. Notranje težave (kulturna in gospodarska razlika med severnimi in južnimi pokrajinami, analfabetizem, »rimsko vprašanje«) in neugodna lega

z odprtimi obalami zahtevajo previdno politiko. V trozveso (1882) stopi le iz nasprotstva do Francije (Tunis), sicer ostane prijateljica Anglije; od Avstro-Ogrske je ločijo »neodrešeni kraji« (iredenta) in vprašanje Albanije (»mare nostro«).

Porast prebivalstva (v zadnjih 100 letih od 18 na 36 milijonov) sili tudi Italijo h kolonialni politiki; zasede Massauo in kos Somalije (1885); ko skuša dobiti pod svojo zaščito Abesinijo, jo neguš Menelik porazi pri Adui (1896). Več sreče ima z zasedbo Tripolitaniije (1911—12), ker se prej zavaruje s pogodbami s Francijo, z Anglijo in Avstro-Ogrsko (1902) in z Rusijo (1909), ki ji vse priznajo njene težnje po Tripolitaniiji in Kircnajiiki.

XIV

Nemčija v svetovni politiki

Medtem ko je Bismarckova Nemčija vodila predvsem kontinentalno politiko za utrditev svojega položaja v Evropi, mora »novi kurz« Viljema II (1888—1918) ven na odprto morje svetovne politike že zaradi močnega porasta industrije (zunanja trgovina se dvigne med l. 1875—1913 od 6 na 25 milijard) in prebivalstva (v isti dobi od 40 na 67 mil.).

Notranja politika skrbi nadalje za izgradnjo socialne zakonodaje, kljub temu se razredna nasprotja ne dajo premostiti, pri volitvah 1912 postanejo socialni demokrati najmočnejša stranka.

Cesarjeva osebna vlada se bavi največ z zunanjo politiko, da zagotovi Nemčiji »prostor na soncu«, v to svrhu ji služi povečanje vojske in izgradnja vojne mornarice, ki do l. 1914 postane najmočnejša za angleško.

Prvi neuspeh doživi cesar, ko sklene Rusija, ki ji je odpovedal pozavarovalno pogodbo, sporazum s Francijo (1894).

Z Anglijo skuša v začetku ohraniti prijateljske odnose (za ozek pas Nem. Vzh. Afrike ob zgornjem Zambeziju in Helgoland ji odstopi Nemčija Zanzibar in Ugando), ali se razmerje kmalu ohladi zaradi Rhodesove železnice in prijateljstva do Burrov (Viljemova brzozavka Krügerju 1896 čestita uspelo zavrnitev angleškega vpada), zaradi nastopa proti Japonski (ki se mora odpovedati Liautungu na pritisk Rusije, Francije in Nemčije) in pridobitve Kiau-čoua (1897).

V špansko-ameriški vojni (1898) izgubi Nemčija simpatije Amerikancev, ker se navdušuje za Špance in kupi od njih Karoline, Mariane in Palauske otoke. Obisk cesarja pri turškem sultanu (1898) in izposlovanje koncesije za gradnjo železnice do Bagdada stopnjuje ne samo nasprotstvo Rusije, ampak tudi liberalne Anglije, ki že misli na razdelitev Turčije.

Na I. mirovni konferenci v Haagu (sklicani na pobudo Nikolaja II. 1899) pred zastopniki 26 držav odkloni Nemčija predlog, naj v prihodnjih 5 letih nobena država ne zvišuje vojske in izdatkov zanje, in o obveznem mednarodnem razsodišču zaradi svojega položaja med Francijo in Rusijo.

Tri angleške ponudbe za sklepanje obrambne zveze (1898—1901) Nemčija odbije, ker noče biti »angleški vojak na kopnem«, vendar složno nastopa z Anglijo v bokserski vstaji na Kitajskem (politika »odprtih vrat« za trgovino vseh držav) in ostane ne-trialna v burski vojni.

S sporazumom med Anglijo in Francijo (1904) dobi Nemčija še enega nasprotnika na zahodu, toda tudi zavezniška Italija na jugu postaja vedno manj zanesljiva (njen vstop v trozvezo je vezan na sporazum z Anglijo) in na severu se izloči Norveška iz personalne unije s Švedsko, ki je Nemčiji prijateljska.

Govor cesarja Viljema v Tangerju za nezavisnost Maroka (naperjen proti francoskemu poseganju v Maroko) spravi Francoze in Ruse še bolj v objem Anglije in na konferenci v Algecirasu 1906 (francoske koristi v Maroku imajo prednost) se pokaže osamljenost Nemčije, ker tudi Italija dosledno podpira Anglijo in Francijo.

Malo uspešna II. mirovna konferenca v Haagu (1907) (nemški odpor proti obveznemu mednarodnemu razsodišču) in angleško-ruski dogovor o interesnih področjih v Srednji Aziji spremeni dvojni sporazum v trojni.

Poslej je Evropa razdeljena na dva tabora (trozveza — trojni sporazum). Bismarckov politični sestav razdruženja držav je razbit in Nemčija (z Avstro-Ogrsko: centralni velesili) obkoljena.

XV.

Notranji boji v Avstro-Ogrski in Slovenci

Avstro-Ogrska je edina velesila, ki se ne udeleži v svetovni politiki, kajti ovirajo jo notranje težave, zlasti pisani narodnostni sestav njenega prebivalstva (poleg Nemcev in Madžarov Čehi in Slovaki, Poljaki, Ukrajinci, Slovenci, Hrvati, Srbi, Romuni in Italijani).

Po uvedbi dualistične ustave (1867) in padcu nemško-liberalne vlade kneza Auersperga (ob vprašanju okupacije Bosne in Hercegovine, 1879) pride na krmilo grof

Edvard Taaffe (»Taaffejeva era« 1879—1893), ki ga podpirajo Slovani in nemški konservativci (od Slovencev izvoljeni grof Hohenwart).

Univerza v Pragi razdeljena v češko in nemško (1882); slovanskim jezikom je dovoljena večja vloga v uradih in šolah; volilna pravica razširjena na vse, ki plačujejo vsaj 5 goldinarjev davka; proti »punktacijam« (sporazum Staročehov in Nemcev o delitvi najvišjih uradov na Češkem na češki in nemški del) nastop Mladočehov.

Začetki socialne zakonodaje in združitve delavstva v enotno socialno-demokratsko stranko. Uvedena je nova valuta »krona«. Prestolonaslednik Rudolf (liberalnih nazorov, nasprotnik Viljema II. in Rusije, zato se ne razume z očetom) si vzame življenje (jan. 1889). Ob volilni reformi pade Taaffejeva vlada.

Po dveletni vladi kneza Alfreda Windischgrätza prevzame oblast poljski grof Kazimir Badeni (1895—97); Poljaki postanejo tretji vladajoči činitelj v monarhiji; na Dunaju nastopijo krščanski socialci (Lueger); pri volilni reformi (1896) je dodana k dotedanjim 4 kurijam (veleposestva, trgovske zbornice, mesta in kmečke občine) še 5. kurija vseh 24 letnih državljanov.

Proti jezikovnim naredbam (za vsa Češko in Moravsko enakopravnost češčine in nemščine pri uradovanju) so Nemci in Badenijeva vlada pade. Jezikovne naredbe so preklicane, nato pa češka obstrukcija onemogoča državnemu zboru redno poslovanje, vlada birokratski absolutizem s pomočjo § 14 decembrske ustave.

Na Ogrskem vlada po avstro-ogrski nagodbi neomejeno liberalna stranka, dokler v početku 20. stol. ne nastopi »stranka

neodvisnosti« (Franc Kossuth, sin revolucionarja), ki zahteva popolno neodvisnost Ogrske od Avstrije (le personalno unijo) in samostojno ogrsko vojsko z madžarskim poveljevanjem.

Da bi zlomil njihovo obstrukcijo, napove cesar splošno volilno pravico. Iz strahu pred njo (t. j. pred polovico ogrskega prebivalstva, ki jo sestavljajo Slovaki, Srbi, Romuni in Nemci) in kljub ponujeni pomoči združenih Hrvatov in Srbov (reška in zadrška resolucija 1905) odloži stranka neodvisnosti svoje zahteve in prevzame vladno, da izvede volilno reformo »brez škode za ogrsko državno misel« (1906).

Ker ostanejo obljube »hrvatsko-srbski koaliciji« (priznanje hrvatske avtonomije in vrnitev Dalmacije Hrvatski) neizpolnjene, je prelom s Hrvati popoln.

L. 1907 je v Avstriji uveljavljena po daljšem boju za razdelitev mandatov splošna, enaka in direktna volilna pravica. Od 516 mandatov dobe Slovani 259, Nemci 233, ostalo Italijani in Romuni. Toda tudi ta demokratizacija ne zaustavi boja za narodno enakopravnost, poleg češkega postaja vedno bolj pereče jugoslovansko vprašanje, ki ga skušajo rešiti s »trialističnim« načrtom (zanj tudi prestolonaslednik Franc Ferdinand).

V zunanji politiki podpira Avstro-Ogrska Nemčijo. Naperjena je predvsem na Balkan (proti Solunu), kjer zadene ob Srbijo, Črno goro, Rusijo ter celo ob Anglijo in Italijo. Po l. 1907 postaja vedno bolj agresivna, odkar se uveljavlja Franc Ferdinand (z načelnikom gen. štaba Conradom Hötendorffom in zunanjim ministrom Aehrenthalom).

Tudi Slovenci posegajo vedno živahneje v notranje boje Avstro-Ogrske z zahtevo po narodni enakopravnosti. Po zgledu drugih narodov nastajajo stranke: stari in mladi (1868 »Slovenski narod«, 1873 »Slovenec«), vladna (Šuklje in Kersnik) in radikalna stranka (Hribar, Tavčar — tednik »Slovan« 1884) zlasti pa katoliška stranka (po načelih dr. Mahničiča 1892) imenovana po l. 1905 Slov. ljudska stranka, narodno napredna (1894) in socialno-demokratska stranka (1896).

Večkrat nastopajo slovenske stranke enotno: v dobi »slogaštva« (1875—82), v Taaffejevi dobi v Hohenwartovi pravni stranki (1879—93), ko postane Andrej Winkler kot prvi Slovenec kranjski deželni predsednik (1880—1892). Takrat dobe Slovenci župana v Ljubljani (1882) in večino v kranjskem deželnem zboru (1883). Sicer so narodno-politični uspehi malen-

kostni; do svetovne vojne (1914) Slovenci še nimajo popolne državne slovenske gimnazije, še manj univerze.

Borbo za enakopravnost v šoli in uradih zelo ovira upravna razcepljenost, kajti Slovenci so zastopani v 5 deželnih zborih (kranjski, štajerski, koroški, goriški in tržaško-istrski), a so razen kranjskega povsod v manjšini.

Po aneksiji Bosne in Hercegovine (1908) in zlasti po srbskih uspehih v balkanskih vojnah (1912—13) se širi tudi med Slovenci misel na združitev jugoslovanskih dežel Avstro-ogrske monarhije v posebno državno enoto poleg Avstrije in Ogrske (trializem). Za to se izreče 1908 kranjski deželni zbor, 1912 hrvatsko-slovenski tabor v Ljubljani (Slov. ljudska stranka pod dr. Šušteršičem in hrvaška stranka prava dr. Starčevića) in 1913 narodno-napredna stranka.

V kulturnem življenju velik napredek Slovencev: Ljubljanski zvon (1881), Ciril-Methodova družba (1885), Dom in svet (1888), vsestransko prosvetno delo med preprostim ljudstvom (čitalnice, prosvetna društva, odri, Mohorjeva družba), hranilnice in posojilnice (Miha Vošnjak) ter zadruga (dr. J. E. Krek), strokovne organizacije in smotrno delo za gospodarski dvig kmečkega stanu (predvsem kranjski deželni zbor).

XVI.

Dva tabora v Evropi

Proti koncu 19. stol. je bilo v evropski in svetovni politiki 5 glavnih nasprotij: francosko-nemško (revanša), rusko-avstrijsko (Balkanski polotok), rusko-angleško (Srednja in Vzhodna Azija), francosko-angleško (Sredozemlje in Srednja Afrika) in avstrijsko-italijansko (neodrešeni kraji, Balkan). Anglija je osamljena, brez zaveznikov, ker jih ne potrebuje zaradi premoči v svetovnem gospodarstvu in vojni mornarici. Posledica teh nasprotij sta dve zvezi: nemško-avstrijska (1879), razširjena s pristopom Italije v trozvezo (1882), naperjena proti Franciji in Rusiji, in francosko-ruska zveza (1894) proti Nemčiji in Angliji.

V začetku 20. stol. se položaj spremeni. Nemčija se gospodarsko in vojaško okrepi ter postane tekmeč Anglije. Zato poravnava Anglija svoje spore s Francijo (1904) in z Rusijo (1907)

ter postavi nasproti trozvezi trojni sporazum. Zdaj je Nemčija (z Avstro-Ogrsko) osamljena, kajti Italija hodi navadno svoja pota.

V Evropi, povezani po zvezah in sporazumih, si torej stojita nasproti dva tabora. Treba je le primernege povoda, da pomerita svoje moči na bojišču, mir visi od leta 1908 na niti, kar je pokazala aneksijska kriza.

Rusija in Avstro-Ogrska sta se l. 1897 (neuspeli upor na Kreti, ki dobi le avtonomijo) in l. 1903 (vstaja v Makedoniji) sporazumeli, da se izvrše spremembe na Balkanu le v medsebojnem soglasju (svobodna pot skozi morske ožine za aneksijo Bosne in Hercegovine). Ta sporazum prekrši že avstro-ogrski načrt železnice skozi Sandžak do Kosovske Mitrovice (januar 1908).

Ko izbruhne julija 1908 mladoturška revolucija (proglasitev ustave iz l. 1876) proglasi bolgarski knez neodvisno bolgarsko carstvo (5. oktobra 1908) — Avstro-Ogrska pa aneksijo Bosne in Hercegovine (6. oktobra), ne da bi se prej dogovorila z Rusijo.

Proti aneksiji nastopita zlasti Rusija in Srbija. Na ultimativno zahtevo Nemčije se Rusija vda (marca 1909), ker ni pripravljena na vojno, Turčija privoli v odstop proti odškodnini, nazadnje popusti tudi Srbija.

Trozveza je torej zmagala, toda Rusija hiti z oboroževanjem in se še bolj približa Angliji; sovraštvo v Srbiji raste; na sestanku v Racconigiju (pri Turinu oktobra 1909) se domenita Rusija in Italija, da velja za spremembe na Balkanu narodno načelo in si obljubita medsebojno podporo za morske ožine in Tripolitanijo, kar priznata tudi Anglija in Francija. Rusija sklene vojni dogovor z Bolgarijo (decembra 1909).

Novo vojno nevarnost povzroči napetost zaradi Maroka, ko se po zasedbi Feza zasidra pred Agadirjem nemška križarka »Panter«, da varuje nemške interese. Ker zagrozi Anglija, pride do sporazuma, po katerem Francija dobi protektorat nad Marokom, Nemčija pa poveča svojo kolonijo Kamerun z delom francoskega Konga (1911).

Italijanski pohod v Tripolitanijo l. 1912 je po daljših bojih z Arabci uspel, ker Italije druge države niso ovirale; nekoliko jih je razburila zasedba Roda in Dodekaneza in prisilila Italijo na podaljšanje trozveze za nadaljnjih 6 let. Mir s Turčijo v Lausanu (oktobra 1912) se je sklenil že pod pritiskom vojne napovedi 4 balkanskih držav.

Ko mladoturška vlada s svojim centralizmom in nasilnostjo razočara krščanske podložnike, za katere se zavzemajo balkanske države in Rusija, skleneta marca 1912 Srbija in Bolgarija tajno pogodbo za skupni nastop proti Turčiji (za razsodnika je postavljen ruski car), maja se jima pridruži Grčija in nato Črna gora (balkanska zveza).

Pokolj kristjanov v Kočanih, bojazen Grkov za Kreta in strah Srbov pred avtonomno Albanijo izzovejo prvo balkansko vojno (8. oktobra 1912). Srbska vojska proti pričakovanju Evrope potolče Turke pri Kumanovem, Prilepu in Bitolju in doseže jadransko obalo pri Lješiu in Draču. Bolgarska vojska prodre po zmagi pri Lozengradu do Čataldže pred Carigradom in grška vkoraka v Solun. Kreta proglasi zedinjenje. Razen Odrina, Skadra in Janine, ki jih oblegajo zavezniki, so Turki vrženi iz Evrope.

Po zavezniških zmagah razočarana, nastopi zaradi srbskega prihoda na Jadran Avstro-Ogrska, ki jo podpre tudi Italija. Po kratkem premirju se vojna nadaljuje: zavezniki zavzamejo Janino, Odrin in Skader. Medtem ustanovi konferenca poslanikov v Londonu samostojno Albanijo (knez Viljem Wied) in ji prisodi tudi Skader. Na pritisk velesil se sklene 30. maja 1913 mir v Londonu, Turki odstopijo vse ozemlje zapadno od črte Enos—Midia.

Srbija, prikrajšana zaradi Albanije, zahteva revizijo mirovne pogodbe, da bi dobila večji delež v Makedoniji. Bolgari, ne da bi čakali razsodbe ruskega carja, nenadno napadejo Srbe ob Bregalnici (29. junija 1913) (druga balkanska vojna). Združeni Srbi in Grki jih porazijo, pridružijo se Romuni in Turki, ki zasedejo Odrin, 10. avgusta 1913 sklenejo mir v Bukarešti: del Makedonije dobe Srbi, del Grki, Bolgarom ostane Dedeagač, Romunija dobi Siliistrijo, Turki Odrin. V tej vojni hoče Avstro-Ogrska pomagati Bolgarom, toda Nemčija se upre (zaradi Romunije in Grčije — novi kralj Konstantin je Viljemov svak).

Napetost tudi po teh srečno prestalih krizah ne popusti, zlasti, ker se odnošaji med Nemčijo in Anglijo zelo poslabšajo po breuspešnih pogajanjih angleškega vojnega ministra Haldana. Anglija obljubi namreč nevtralnost le za primer neizzvanega napada na Nemčijo, ta pa je pripravljena kvečjemu odložiti oboroževanje na morju (1912).

XVII.

Svetovna vojna 1914—1918

Nasprotja, ki jih je rodila imperialistična in kolonialna politika velesil in ki so polagoma razcepila Evropo v dva tabora (trozveza: Nemčija, Avstro-Ogrska, Italija; antanta: Anglija, Francija, Rusija) so slednjič privedla do oboroženega spopada v takozvani prvi svetovni vojni.

Povod je bil umor avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu 28. junija 1914. Franc Ferdinand je hotel namesto dualizma uvesti trializem in s tem pridobiti Slovane v monarhiji ter prekrizati načrte Srbije (Bosna), Srbija odkloni nesprijemljivi avstrijski ultimatum; Avstrija napove Srbiji vojno 28. julija 1914.

Vojne napovedi: Rusija mobilizira, Nemčija zama zahteva preklic mobilizacije, zato napove vojno Rusiji in njeni zaveznici Franciji (1. oz. 3. avgusta 1914). Anglija napove vojno Nemčiji zaradi kršitve belgijske nevtralnosti (4. avgusta 1914).

Značaj vojne: Položaj Avstro-Ogrske in Nemčije, katerima se priključita pozneje Turčija in Bolgarija (osrednje sile) takoj v začetku težak zaradi angleške premoči na morju (blokada). V teku vojne naraste število nasprotnikov osrednjih sil na 28 držav iz raznih delov sveta. Antanta ima močne državnike: francoski ministrski predsednik Clemenceau (>tiger<) in angleški ministrski predsednik Lloyd George ter enotno vojno vodstvo. Osrednje sile pa so brez močnih političnih osebnosti in enotnega vojnega vodstva. Vojna sredstva se izpopolnijo z napredkom tehnike in znanosti: telefon, radio, avto, letalo, podmornice, strelski jarki, mine, strupeni plini, strojnice, tanki, nadomestki za surovine (gumi, soliter) in živila. Svetovni nazori, kakor pacifizem, kapitalizem, socializem in verska vprašanja stopijo v ozadje.

Potek vojne.

Nemške armade se izognejo francoskim trdnjavam s tem, da vpadejo z naglico skozi nevtralno Belgijo v Francijo ter pripejo do Pariza; zasedbo prepreči bitka na Marni, po kateri se Nemci umaknejo na reko Aisne, kjer se razvije dolgotrajna pozicijska vojna (Verdun), kakor tudi pri Ypernu ob Kanalu, kjer skušajo Nemci preprečiti zvezo med Anglijo in Francijo.

Med nemškim vpadom v Francijo vežejo Avstrijci ruske armade v Galiciji, a se morajo po brezuspešnih bitkah umakniti v Karpate. Ruski pritisk na avstro-ogrsko fronto zmanjšajo Nemci z zmago nad Rusi pri Tannenbergu ob Mazurskih jezerih (Hindenburg). Obkoljena trdnjava Przemysl pade. Spomladi 1915 prebijejo Nemci in Avstrijci rusko fronto pri Gorlicah, Rusi se umaknejo na črto Zapadna Dvina, Pripet, Styr, kjer se ukopljejo.

Vpad avstro-ogrske vojske v Srbijo jeseni 1914 brezuspešen (poraz na Ceru in Kolubari). Ko je bila odstranjena ruska nevarnost in stopi Bolgarija na stran osrednjih sil (oktober 1915), sledi splošen napad na Srbijo. Po zasedbi Belgrada, Niša in Vardarske doline se srbska vojska umakne skozi Albanijo. Njeni ostanki prepeljani na Krf in po reorganizaciji na solunsko fronto. Istočasno podleže Črna gora. V Makedoniji nastane bojna črta (solunska fronta) proti antantnim in srbskim četam.

Angleži in Francozi zamaš skušajo odpreti Dardanele in vzpostaviti zvezo z Rusijo. Tudi izkrcanje na polotoku Galipoli brez uspeha. Turki proglasijo v Mali Aziji »sveto vojno«
proti antanti, a brez uspeha. Antantne čete zasedejo Bagdad in Palestino.

Italija proglasi v začetku vojne nevtralnost. Kmalu zahteva od Avstrije Južno Tirolsko, del Goriške in Kranjsko ter nekaj dalmatinskih otokov. Avstrija odkloni, antanta ponudi več: Južno Tirolsko, Primorsko, Trst, Istro in severno Dalmacijo. Zato sklene Italija z antanto londonski pakt (april 1915) in napove Avstro-Ogrski vojno (maj 1915). Italijane odbijejo avstrijske čete v enajstih bitkah ob Soči in na Doberdolu (junaštvo slovenskih, bosanskih in dalmatinskih polkov). Tudi v Južni Tirolski Italijani nimajo uspeha.

Leta 1916 oblegajo Nemci brezuspešno trdnjavo Verdun, poleti splošna ofenziva antante; rusko napredovanje na Poljskem onemogoči avstrijsko ofenzivo v Južni Tirolski. Gorica pade v italijanske roke. Ofenziva Angležev in Francozov ob Sommi in Aisni se zruši. Romunija stopi na stran antante (avgust 1916). Osrednje sile jo hitro porazijo, zasedejo Bukarešto, fronta se ustali v Dobrudži (velik plen: petrolej, žito). Novembra 1916 obnovitev kraljevine Poljske pod nemškim vodstvom.

Pri Falklandskih otokih podleže nemško vzhodnoazijsko brodovje angleški in japonski premoči. Anglija razširi blokado Nemčije na morju, Nemčija pa napada s podmornicami promet okoli Anglije. Angleži hočejo uničiti nemška podmorniška oporišča, a se morajo po bitki pri Skagerraku (največja pomorska bitka vse vojne) umakniti.

Nemške kolonije v Aziji (Tsingtau, Kiaočou, Karoline, Marijane in Maršalske otoke) zasedejo Japonci, v Afriki pa Angleži in Francozi. Ker je antanta z blokado hotela izstradati Nemčijo, dobiva pa iz Amerike vojni material, je Nemčija proglasila neomejeno podmorniško vojno. Zato napovedo Združene države Severne Amerike Nemčiji vojno (april 1917).

Spomladi 1917 napadejo Francozi ob reki Aisne, Angleži pa v Flandriji. Nemški odpor se zmanjšuje, notranji položaj težak (strankarske borbe in slaba prehrana prebivalstva).

V Avstriji nasprotuje grof Stürkgh sklicanju parlamenta, zato ga ustrelji dr. Adler. Novembra 1916 umre avstrijski cesar Franc Jožef I. Sledi mu na prestolu cesar Karel I., ki skuša s pomočjo sorodnikov svoje žene (Zita Bourbon-Parma) skrivaj doseči poseben mir z antanto, a nima uspeha. Skliče parlament. Ob otvoritvi predložijo poslanci južnoslovanskih dežel monarhije (dr. Korošec, dr. Krek) majniško deklaracijo (maj 1917), v kateri zahtevajo »združitev jugoslovanskih pokrajin monarhije pod habsburško dinastijo«. Slične izjave podajo Čehi in Poljaki.

Zaradi vojaških neuspehov in teženj po miru (carica — Rasputin) izbruhne marca 1917 revolucija v Petrogradu. Delavstvo in nezadovoljno vojaštvo si izvoli »delavski in vojaški svet« (sovjet), ki imenuje začasno vlado. Začasna vlada prisili carja Nikolaja II., da se odreče prestolu. Sovjeti širijo misel, naj se vojna konča brez odstopanja dežel in brez vojne odškodnine. Vojni minister Kerenskij hoče z zmago na bojišču doseči mir, a doživi poraz, vojska demoralizirana.

V Petrogradu nastane nov upor (november 1917). Vodstvo prevzamejo boljševiki (vodja Uljanov-Lenin); svoje ime so dobili na delavskem kongresu v Londonu, ker se je za njih program izrekla večina (boljšoj) članov (marksisti), nasprotniki pa so ostali v manjšini (menjševiki). Sklepe delavskih in vojaških svetov izvajajo ljudski komisarji (predsednik Lenin). Podržavljenje gospodarskih podjetij, država prevzame trgovino, ločitev

cerkve od države, zemlja izročena obdelovalcem. Odpor potlači boljševiška vlada z nasiljem. Car Nikolaj II. z rodbino umorjen v Jekaterinburgu (julij 1918).

Komisar Bronstein-Trockij sklene z osrednjimi silami mir v Brestu Litovskem (marca 1918). Rusija se odreče: Finski, Ukrajini, baltiškimi deželam, Litvi, Poljski in delu Kavkaške. Romunija je zdaj prisiljena, da sklene mir v Bukarešti v korist Avstrije in Bolgarske.

Jeseni 1917 prederejo avstrijske in nemške čete italijansko fronto pri Kobaridu. Italijanske čete se umaknejo na Piavo, na pomoč jim prihite Francozi in Angleži.

Po miru v Brestu Litovskem začno Nemci z veliko ofenzivo v Franciji (spomladi 1918). Antantne čete so ojačene z ameriškimi četami in modernim orožjem. Avstrijskim četam ne uspe prehod preko Piave. Antantne čete prebijejo septembra 1918 bolgarsko solunsko fronto. Bolgarija sklene premirje. Srbi zasedejo Beograd in Sarajevo. Antantne čete prekoračijo Piavo, avstrijska vojska razpade. Italija zasede slovensko ozemlje do razvodja Sava—Jadransko morje in sklene premirje z Avstrijo (3. novembra 1918).

Razpad Avstro-Ogrske je povzročila težnja avstro-ogrskih narodov po samoodločbi, ki jim jo obljublja ameriški predsednik Wilson v svojih 14 točkah. Že od pričetka vojne v tujini nahajajoči se voditelji avstrijskih Slovanov osnujejo v antantnih državah narodne odbore, ki vrše propagando za osvoboditev avstrijskih slovanskih narodov, na frontah se pojavijo prostovoljski oddelki.

Jugoslovanski odbor (dr. Trumbić) se pogodi s srbsko vlado v krfskem paktu (julij 1917): avstrijski Jugoslovani naj se združijo v Srbijo pod dinastijo Karadjordjevičev. Poljski narodni odbor (Pilsudski in Roman Dmovski) se nasloni na antanto in organizira poljsko vojsko za ustanovitev narodne države. Češki narodni svet (Masaryk, Beneš, Štefanik) organizira v Franciji, Italiji in Rusiji (umik preko Sibirije med boljševiki) češkoslovaško vojsko ter zahteva ustanovitev lastne države (Češka, Moravska, Slovaška). V zadnjem trenutku izda cesar Karel I. manifest, ki obljublja, da se Avstrija preosnuje v zvezo narodnih držav. Ker prizna antanta narodne odbore kot vojskujoče se zaveznike, se cesar Karel I. odreče vladnim poslom in

umakne v Švico. Nemški poslanci v avstrijskem parlamentu ustanove demokrasko republiko Nemško Avstrijo (12. XI. 1918).

Prevrat na Ogrskem: grof Karoly proglasi republiko. Vlade se polaste komunisti (Bela Kun) marca 1919, avgusta 1919 preženejo romunske čete komuniste ter vzpostavijo vlado ogrskih monarhistov in nacionalcev.

V Zagrebu se ustanovi oktobra 1918 »Narodno Vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov« (predsednik dr. Korošec) kot vrhovno politično predstavništvo vseh avstro-ogrskih Jugoslovanov. 29. oktobra proglasijo Slovani v monarhiji svojo neodvisnost, in priznajo Narodno Vijeće za vrhovno oblast. 24. novembra sklene Narodno Vijeće, da se ozemlje avstro-ogrskih Jugoslovanov združi s Srbijo in Črno gočo. Ta sklep predloži regentu Aleksandru, ki nato proglasi zedinjenje v kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918. Nezavisnost proglasijo tudi Čehi, Poljaki in Madžari ter ustanove svoje države.

Zlom Nemčije. Radi odločilnega posega U. S. A. v vojsko se prične julija 1918 umik nemške vojske v Franciji. Vlado dobe v roke socialni demokrati (princ Maks Badenski). Prično se pogajanja s predsednikom Wilsonom o premirju. V Kielu izbruhne upor pomorščakov, ki se razširi na fronto. Cesar Viljem II. se odreče prestolu (8. novembra 1918) in se poda na Nizozemsko. Državni kancler postane Ebert, poznejši prvi predsednik nemške republike.

Nemški odposlanci podpišejo v Compiègne-u premirje z antanto 11. novembra 1918. Določbe: Izpraznitev zasedenih ozemelj ter leve obale Rena, oddaja orožja, lokomotiv, železniških voz in vojnega brodovja, izpustitev vojnih ujetnikov. Že januarja 1919 volitve narodnih poslancev (Weimar). Komunistični prevratni poizkusi (Špartak) v kali zadušeni.

XVIII.

Mirovne pogodbe in Zveza narodov

Nemčija je morala podpisati mir v Versaillesu (28. junija 1919). Pri sestavi mirovnih pogojev so odločali predvsem ameriški predsednik Wilson ter ministrski predsedniki Anglije, Francije in Italije: Lloyd George, Clemenceau in Orlando (svet četvorice).

Mirovni pogoji so izredno težki za Nemčijo, se ne ozirajo na 14 Wilsonovih točk in nosijo v sebi kal nove svetovne vojne. Nemčija odstopi Franciji Alzacijo in Loreno, Poljski Poznanjsko in del Pomorjanske, Danski severni del Schleswiga, Belgiji Eupen in Malmedy. Poljska dobi dostop do morja skozi koridor, ki loči Vzhodno in Zapadno Prusko. Gdansk postane svobodna luka. Saarsko ozemlje (rudniki!) upravlja Zveza narodov do l. 1935 (nadaljno pripadnost odloči plebiscit). Levi breg Rena zaseden po antantnih četah do izpolnitve mirovnih pogojev. Desni breg Rena v širini 50 km demilitariziran. Kolonije v Afriki dobe Angleži in Francozi, v Aziji pa večinoma Japonci kot mandat Zveze narodov. Nemčija mora plačevati vojno odškodnino, katere višino določa reparacijska komisija.

Nemška Avstrija je morala podpisati mir v St. Germainu (10. septembra 1919); v glavnem je obdržala nemške dele bivše monarhije. Od Ogrske dobi Gradiščansko. Za južni del Koroške je določen plebiscit med Avstrijo in Jugoslavijo, ki se izvrši neugodno za Jugoslavijo oktobra 1920. Avstrija odstopi Italiji Južno Tirolsko do Brennerja, jugozapadno Koroško s Trbižem, Goriško, Primorsko, Trst in Istro. Jugoslavija dobi Kranjsko in Južno Štajersko. Ime Nemška Avstrija in zveza z Nemško republiko razveljavljena, dovoljeno ime »Republika Avstrija«.

Madžarska je podpisala mir v Trianonu (4. junija 1920). Odstopi Jugoslaviji Hrvaško in Slavonijo (Reka svobodna luka), Bačko, Banat, Češkoslovaški odstopi Slovaško z Bratislavo, Romuniji Sedmograško.

Bolgarija je podpisala mir v Neuillyju (27. novembra 1919). Trakijo mora odstopiti Grčiji (odrezana od morja) in del ozemlja Jugoslaviji.

S Turčijo je bil sklenjen mir v Sèvresu (10. avgusta 1920). Ohranila je v Evropi Carigrad z okolico. Bospor in Dardanele so pod mednarodnim nadzorstvom. Sirija, Palestina in Mezopotamija postanejo samostojne pod vodstvom določenih velesil (mandatne države). Turčija prizna angleški protektorat nad Egiptom in posest Cipra ter italijansko oblast nad Libijo, Dodekanezom in Rodom. Grčija dobi Maloazijske otoke in Smirno. Kemal-paša premaga Grke, ki z mirom v Lausanni (1923) izgube pridobitve v Mali Aziji ter se morajo od tam izseliti. Turčija postane republika, v kateri se s strogostjo izvajajo evropske reforme.

Vse države osrednjih sil se morajo odreči obvezni vojaški službi.

Med Italijo in Jugoslavijo se nadaljuje spor zaradi meje, ker zahteva Italija izvedbo londonskega pakta. D'Annunzio zasede Reko septembra 1919. Končno pride do pogodbe v Rapallu blizu Genove (12. novembra 1920). Italija dobi Primorsko, Notranjsko, Trst, Istro, nekatere otoke in Zadar, Jugoslavija pa ostalo Dalmacijo. Reka postane svobodna država. Ko jo D'Annunzio s prostovoljci zasede, nastopi italijanska vlada proti njemu z orožjem. Reško vprašanje uredi šele rimska pogodba (jan. 1924): Reka pripade Italiji, Sušak pa Jugoslaviji.

Z Rusijo, ki ni bila zastopana pri mirovnih pogajanjih, so evropske države prekinile zveze. Poljaki zasedejo ozemlje, ki ga zahtevajo zase. Boljševiki napadejo Poljsko in pridejo do Varšave. General Pilsudski jih porazi (»čudež na Visli«) in z mirom v Rigi (marca 1921) potisnejo Poljaki mejo v rusko ozemlje.

Ob Baltskem morju nastanejo samostojne države: Litva, Latvija, Estonska in Finska, priznane od Rusije v brestlitovskem miru.

Po Wilsonovi želji je ustanovljena z versajsko pogodbo Zveza narodov, ki naj v bodoče prepreči vojne med narodi; sedež v Ženevi. Države antante so ustanovni člani, nevtralne države povabljene k pristopu, države osrednjih sil pa izključene, dokler ne izpolnijo mirovnih pogojev. Združene države S. A. in Rusija ne pristopijo k Zvezi narodov. Zvezo narodov vodita vrhovni svet (zastopniki velesil) in skupščina (zastopane vse članice). Zveza narodov razpravlja o vseh mednarodnih političnih zadevah. Proti državi, ki bi začela vojno, nastopi s sankcijami (kazenskimi gospodarskimi ukrepi, bojkotom) in celo z orožjem. Podrejene so ji razne mednarodne ustanove (Mednarodni urad dela, pobijanje suženjstva, prodaja opija itd.).

XIX.

Svetovni politični in gospodarski problemi po vojni

Mirovne pogodbe so posebno povečale moč Anglije in Francije. Anglija hoče onemogočiti vsako nadvlado v Evropi, povečati svoj kolonialni imperij in okrepiti premoč na morju.

Angleški dominioni dobe večjo avtonomijo. Zato se Anglija odreče zvezi z Japonsko in približa Zedinjenim državam (»žolta nevarnost«). Revolucija na Irskem (De Valera) dovede do ustanovitve »Svobodne države Irske« (brez Ulstra) l. 1923. S splošno volilno pravico (tudi žensko) dobi veliko moč laburistična (delavska) stranka.

Zasedba nemških kolonij uresniči zvezo Kairo-Kap. Angleški vpliv nad Arabijo, Palestino, Mezopotamijo in Perzijo omogoči suhozemno zvezo z Indijo, kjer nastane močno osvobodilno gibanje (Gandhi). V Palestini, ki naj postane zopet domovina židov, izbruhne upor Arabcev proti priseljevanju židov. Egipet postane 1922 kraljevina, angleške čete ostanejo le ob Sueškem prekopu.

Zedinjene države S. A. potisnejo Anglijo kot trgovsko in pomorsko silo na drugo mesto; hočejo ustanoviti »Panameriko«, čemur se posebno upirajo ABC države (Argentiniya, Brazilija, Chile). Zedinjene države so med vojno zelo obogatele z dobavami in posojili. Zato huda borba med demokracijo in plutokracijo. V industriji in trgovini odločajo trusti. New-York središče židovskih finančnikov ($\frac{3}{4}$ svetovnega zlata).

Japonska postane vodilna država v Vzhodni Aziji. V Washingtonu dogovorjena omejitev oboroževanja Japonske, Anglije in Zedinjenih držav na Tihem oceanu. Kitajska se skuša zediniti pod vodstvom Sun-Yat-Sena. Po njegovi smrti notranje borbe. Japonci zasedejo Mandžurijo ter ustanove državo Mandžukuo pod japonsko zaščito (1932). Po brezuspešnem posredovanju Zveze narodov izstopi Japonska iz Zveze in prične vojno s Kitajsko (1937), da osnuje blok vzhodno-azijskih držav: Japonska, Kitajska, Mandžukuo pod japonsko nadoblastjo z geslom »Azija Azijcem«.

Francija postane vodilna država v Evropi in s tem poruši evropsko ravnotežje. Svojo moč nasloni na malo antanto (zveza Češkoslovaške, Romunije, Jugoslavije 1921) in Poljsko ter na močno armado (Maginotova črta). Francoski narod se prične mešati z drugimi plemeni (nazadovanje rojstev). Da ohrani svojo moč, je Francija največja zaščitnica mirovnih pogodb in Zveze narodov. L. 1936 sklene sporazum z Rusijo. V Franciji dobe premoč radikalna, socialistična in komunistična stranka (ljudska fronta), ki povzročajo notranje nemire.

V Španiji stalni nemiri zaradi porazov v Maroku (Abd-el-Krim). General Primo de Rivera vzpostavi vojaško diktaturo. Republikanci in socialisti okličejo republiko 1931. Nemiri se nadaljujejo pod vplivom ruskega boljševizma. General Franco hoče vzpostaviti vojaško diktaturo, a pride do državljanske vojne med socialistično-republikansko in nacionalistično vlado (1936 do 1939), v kateri podpirata Rusija in Francija komuniste, generala Franca pa Italija. Končno zmaga nacionalistična vlada z generalom Francom.

Sovjetska Rusija ali Zveza sovjetskih socialističnih republik (SSSR) je urejena na federativni podlagi (Rusija, Ukrajina, Belorusija, Transkavkazija itd.). Sedež vlade v Moskvi. Brez-uspešne borbe emigrantskih belih armad pod vodstvom carističnih generalov (Vrangl, Denikin, Kolčak) proti rdeči armadi. Poljska armada reši Poljsko in Nemčijo pred grozečo komunistično invazijo (bitka pri Varšavi 1920). Dolgoletni nemiri, upori proti razlastitvi kmetov (kolhozi, sovhozi), lakote.

Boljševizem širi veliko propagando III. internacionale (Moskva, borba proti meščanstvu in socialni demokraciji). S pomočjo uporov in nemirov naj se pripravi svetovna proletarska revolucija proti kapitalizmu. Po zmagi nacionalnega socializma v Nemčiji se Rusija obrne k Ženevi in zahodnim velesilam.

Po Leninovi smrti (1924, Leningrad) se Rusija odpove polnemu komunističnemu programu in začne »novo gospodarsko politiko«, vrnitev h kapitalističnim metodam (petletke; Rusija naj postane velika tovarna). Leninu sledi Georgijec Stalin (Džugašvili), Trocki mora v pregnanstvo.

V kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev sledi kralju Petru I. (1903—1921) kralj Aleksander I. (1921—1934), ki po zasedbi Reke po Italiji sklene z Italijo rimski sporazum (1924), s katerim se priznajo meje med Italijo in kraljevino. Komunistične nemire, kulturna, verska in plemenska nasprotstva naj bi uredila centralistična vidovdanska ustava l. 1921, ki izzove odpor Hrvatov in Slovencev (Radić).

Da prepreči strankarske boje, ukine kralj Aleksander vidovdansko ustavo 1929 in uvede diktaturo. Država dobi ime Jugoslavija, ki je razdeljena na 9 banovin in dobi novo ustavo 1931. V zunanji politiki se naslanja na Francijo, vstopi v malo antanto, da se zavaruje proti madžarskim težnjam po obnovitvi ogrske

države, in balkansko zvezo (Jugoslavija, Grčija, Romunija, Turčija). Nasprotstva z Italijo zaradi Albanije. Kralj Aleksander umorjen v Marseille-u 9. oktobra 1934. Sledi mu mladoletni kralj Peter II., za katerega vladajo trije namestniki (knez Pavle, Stanković in Perović).

XX.

Nemčija in Italija od Versaillesa do Locarna

Kmalu se izkaže, da zmagovalci ne morejo urediti Evrope, ker je zamisel Zveze narodov zgrešena. Francija se trdovratno oklepa varnosti, ki jo je ustvarila z versajsko pogodbo. Zato strogo izvaja mirovne določbe in pospešuje delo reparacijske komisije. Nemčija bi morala plačati 132 milijard zlatih mark odškodnine, pričenši z 1. 1921. Toda nje trgovina in promet sta pasivna, zaloga zlata se zmanjša zaradi uvoza življenjskih potrebščin, posledici sta nadprodukcija in brezposelnost. Veliki notranji dolgovi povečajo obtok papirnega denarja (inflacija, 1 zlata marka = 1 bilijon papirnatih mark). Ljudstvo obuboža, tuji kapital kupuje nepremičnine.

Ker Nemčija ne plačuje reparacij, zasede Francija Porurje (1923). Anglija zavzame odklonilno stališče, ker hoče obnoviti evropsko ravnotežje, omiliti brezposelnost, ki se iz Nemčije razširi po Evropi. Nemčija odgovori s pasivnim odgovorom. Socialni demokrati vržejo vlado, državni kancler postane Stresemann, ki preneha z odporom. Plačilno sredstvo »rentna marka« (namesto zlate podlage obremenitev nepremičnin). Nemčiji grozi razpad, ker dobivajo socialni demokrati in komunisti vedno večjo moč.

Nemčijo obvaruje razpada Adolf Hitler (roj. 1889 v Braunau, Avstrija, gradbeni delavec na Dunaju, kjer spozna marksizem in kvarni vpliv židovstva v politiki, javnosti in kulturi, nemški vojak na francoski fronti), ki prične 1919 z nekaterimi sodelavci narodno-socialistično gibanje. V Münchenu objavi svoj program (24. feb. 1920): velikonemški Reich, enakopravnost Nemčije, ukinitve versajske pogodbe, vrnitev kolonij, odstranitev židov iz javnosti, državna stranka in centralizem, obvezna vojaška služba, odprava brezposelnosti, nemška kultura, svoboda veropovedi, osebna korist se mora umakniti splošni, vodja (Führer)

stranke jamči z življenjem za izvedbo programa, znak stranke: črn kljukasti križ na belem polju in rdečem ozadju. Iz zaščitnih straž proti komunistom na zborovanju se razvije SA (Sturm-Abteilung).

Hitler okliče 8. nov. 1923 nacionalno republiko v Münchenu. Pri pohodu skozi mesto 16 Hitlerjevih sodelavcev ubitih od policije, Hitler obsojen na pet let ječe (Landsberg — tu spiše »Mein Kampf«). Stranka in SA oddelki razpuščeni.

Na pritisk Anglije popusti Francija (Briand) v plačevanju reparacij. Reparacijske konference znižajo vsoto reparacij in določijo nov način plačevanja (Dawesov in Youngov načrt). Namesto rentne marke »Reichsmarka«. Francija in Belgija skleneta z Nemčijo pogodbo v Locarnu (ob Lago Maggiore) okt. 1925, s katero si te države obljubijo nedotakljivost mejá, za kar jamčita Anglija in Italija. Nemčija vstopi v Zvezo narodov septembra 1926, Francija izprazni zasedeno ozemlje ob Renu.

Tudi Italija je bila v Versailles-u razočarana, ker je niso upoštevali pri razdelitvi kolonij in ni dobila severne Dalmacije. Notranje nemire zaradi brezposelnosti in draginje; izkoriščajo socialisti in komunisti, bojovníki iz svetovne vojne pa so prezirani. Zunanji ugled Italije pade.

V Albaniji izbruhne upor proti italijanski zasedbi, ki se konča s pogodbo v Tirani (julij 1920): Italija se odreče zasedbi in protékotoratu, obdrži otok Saseno pred Valono. Meje nasproti Jugoslaviji uredi s pogodbo v Rapallu (nov. 1920).

Popolnega prevrata reši državo Benito Mussolini (sin kovača, zidar, učitelj, ustanovi list »Popolo d'Italia«, se zavzema za poseg Italije v vojno na strani antante, bojovník na italijanski fronti). Osnuje zvezo bojovníkov (Fasci italiani di combattimento) v Milanu (23. marca 1919). Znak fašistov: snop (fascio) s sekuro, staro rimsko znamenje oblasti. »Črne srajce« vodijo ostro borbo proti prevratnim elementom. Organizacija fašijev se spremeni v fašistično stranko (nov. 1921), ki pošlje svoje poslance v parlament.

Ko proglasijo prevratni elementi splošno stavko, napravijo fašisti pohod na Rim (28. oktobra 1922) pod Mussolinijevim vodstvom. Kralj poveri sestavo vlade Mussoliniju, ki postane »duce« Italije (ministrski predsednik in vodja stranke).

Duce razpusti vse politične stranke (jan. 1925) (fašistična stranka-državna stranka) ter postavi temelje fašistični državi,

ki je totalitarna, avtoritativna in nacionalna. Mladina organizirana v »Italijanski liktorski mladini« (Gil), spore med delom in kapitalom urejujejo korporacije (zastopniki delojemalcev in delodajalcev) na osnovi »Listine dela« (Carta del lavoro). Veliki svet fašizma ustanovi namesto poslanske zbornice »zbornico fašijev in korporacij«. Rimsko vprašanje reši lateranska pogodba s papežem Pijem XI. 11. februarja 1929: ustanovi se suverena država Vatikansko mesto, ki prizna kraljevino Italijo z Rimom kot glavnim mestom.

Fašistične korporacije dajo močan zagon poljedelstvu, industriji in trgovini: uvajanje avtarkije, žitne bitke, melioracija močvirij (Pontinsko), elektrifikacija zaradi pomanjkanja premoga, graditev avtocest, vojne mornarice, izboljšanje stanovanjskih razmer v velikih mestih, pospeševanje naraščanja prebivalstva, zaščita Italijanov v tujini.

XXI.

Nemčija in Italija pred novo vojno

Ko je Hitler pomiloščen (dec. 1924), ponovno osnuje narodno-socialistično stranko (febr. 1925). Po smrti prvega predsednika Eberta je izvoljen maršal Hindenburg za predsednika Nemčije (apr. 1925).

Izbruh svetovne gospodarske krize (zaradi nadprodukcije narašča kupna vrednost denarja; dolžniki obubožajo zaradi povečanja vrednosti obresti in krediti »zamrznejo«; plače in mezde ter kupna moč ljudstva padajo; ko se zato proizvodnja omeji, brezposelnost še narašča; posledica je ponoven padec kupne moči itd.).

Povečanje davkov za odplačevanje vojnih dolgov, propadanje kmetijstva, trgovine in obrti povzroči bančni polom v Nemčiji. Nemčija ustavi plačevanje reparacij (1932, 6 milijonov brezposelnih). Nezadovoljnost in nemire izkoriščajo komunisti. Hitler organizira in širi svojo stranko po vsej Nemčiji. Za zaščito zborovanj pred komunisti nastopajo poleg SA tudi SS oddelki (Horst Wessel, Schutz-Staffel). Napadi »rdeče fronte« na Hitlerjeve pristaše.

Brüning, zastopnik katoličanov, postane prvi kancler predsedniške vlade. Pri volitvah 1930 naraste Hitlerjeva stranka

od 12 na 107 poslancev. L. 1932 Hindenburg ponovno izvoljen za predsednika. Brüning prepove SA in SS oddelke, a mora kmalu odstopiti. Njemu sledi von Papen, ki dovoli SA in SS oddelke. Naraščanje napadov komunistov na narodne socialiste. Pri volitvah jul. 1932 dobi narodno-socialistična stranka 230 poslancev in 30. jan. 1933 je Hitler imenovan za državnega kancera. Narodna socialistična stranka prevzame oblast v vladi narodnega sporazuma. Parlament rapuščen, komunisti zažgo palačo parlamenta, komunistična stranka razpuščena, voditelji zaprti.

Pri slovesni otvoritvi državnega zbora razloži Hitler načela narodnosocialistične Nemčije. Vrhovno načelo: obča korist pred osebno, razpust in prepoved strank, zimska pomoč za brezposelne, 1. maj praznik dela, zakon o ureditvi nacionalnega dela, obvezna delovna služba, skrb za Nemce v tujini, za vzgojo mladine skrbi organizacija »Hitlerjugend«.

Po Hindenburgovi smrti (2. avgusta 1934) združi Hitler kot »Führer« oblast državnega predsednika in kancera v svoji osebi, odgovoren za svoje delo narodu in zgodovini: Zakon o »državljanih« (nemške krvi) in »pripadnikih« nemške države, razpust parlamenta, razdelitev države na 20 okrožij (Gau), zakon o zaščiti arijskega plemena, židje izločeni iz nemškega narodnega telesa in javnih služb, zakon o zaščiti pred dednimi boleznimi, borba proti nazadovanju rojstev, grunti (Erbhof) nerazdeljivi, se ne morejo prodati niti zadolžiti, svoboda veroizpovedi, zmanjšanje brezposelnosti, graditev državnih avtocest, avtarkija na gospodarskem in industrijskem področju (umetni gumi-buna, celulozno tkivo in umetna svila, aluminij, steklo in bakelit nadomeščajo redke kovine). Zaradi pomanjkanja deviz »kliring« plačilo za uvoženo blago.

Na Mussolinijevo pobudo sklenejo Italija, Anglija, Francija in Nemčija marca 1933 v Rimu četvorni pakt, da uredijo gospodarske razmere v Evropi in izvedejo mirno revizijo versajske pogodbe.

Nemčija izstopi iz Zveze narodov (oktobra 1933), ki noče priznati njene enakopravnosti v oboroževanju, sklene s Poljsko nenapadalno pogodbo (januarja 1934), uvede obvezno vojaško službo in ustanovi vojno letalstvo marca 1935. Angleško-nemški dogovor o oboroževanju na morju (100 : 35). Plebiscit v Posaarju se izvrši ugodno za Nemčijo januarja 1935.

Ko vstopi Sovjetska Rusija v Zvezo narodov in sklene vojaško pogodbo s Francijo in Češkoslovaško (obkroževanje Nemčije), prekršene locarnske pogodbe, zato zasede Nemčija z vojaštvom demilitarizirano Porenje (marec 1936).

Neuspeh konference velesil (Italija, Anglija, Francija) v Stresi (ob Lago Maggiore) zaradi abesinskega vprašanja (april 1935): Italija zahteva pristanek velesil za zasedbo Abesinije kot odškodnino za kolonije, obljubljene v londonskem paktu. Odvišno italijansko prebivalstvo se ne more izseljevati, ker je Amerika zaprta. Abesinija (med italijansko Somalijo in Eritrejo) odklanja gospodarski vpliv Italije. Zaradi obmejnih sporov napove Italija vojno Abesiniji (neguš Hajle-Selasije) oktobra 1935.

Zveza narodov nastopi na pobudo Anglije (Eden) s sankcijami proti Italiji; izvajajo jih vse države razen Nemčije, Amerike, Avstrije, Madžarske in Albanije, a nimajo uspeha. Maršal Badoglio zasede Addis-Abebo, Duce proglasi ustanovitev italijanskega imperija (maj 1936; Viktor Emanuel III. »kralj Italije in cesar Abesinije«).

Zaradi sankcij se Italija odmakne od Anglije in Francije, sklene z Nemčijo vojaško pogodbo (os Rim—Berlin okt. 1936) ter izstopi iz Zveze narodov (dec. 1937). Z Jugoslavijo sklene jadranski pakt: medsebojna garancija mej. Belgija odpove locarnsko pogodbo in proglasi nevtralnost. Nemčija sklene z Japonsko, Italijo, Madžukuo, Madžarsko in Španijo protikomunistični blok (antikominterna).

V Avstriji borbe med narodnimi socialisti in »domovinsko fronto«. Zvezni kancler Dollfuss ustreljen (julija 1934). Sledi mu Schuschnigg, ki nadaljuje preganjanje narodnih socialistov. Zato nemiri, novi kancler Seiss-Inquart prosi, da nemške čete zasedejo Avstrijo (12. marca 1938). S plebiscitom se nato izvrši priključitev Avstrije Nemčiji (»Anschluss«).

V Češkoslovaški izbruhne zaradi odpora nemške manjšine (Konrad Henlein) sudetska kriza. Nemčija (Hitler), Anglija (Chamberlain), Francija (Daladier), Italija (Mussolini) sklenejo dogovor v Münchenu, po katerem zasede Nemčija sudetsko-nemško ozemlje (oktobra 1938).

Zaradi razpada Češkoslovaške republike po proglasitvi samostojne Slovaške (dr. Tiso) izroči predsednik dr. Hacha

državo v varstvo Führerju, ki proglasi Češko-moravski protektorat (16. marca 1939). Nemške čete zasedejo Češko in Moravsko, Madžari pa Podkarpatsko Rusijo.

Zaradi italijanskih zahtev (Tunis, Suez, Džibuti) poslabšanje francosko-italijanskih odnošajev in francosko-italijanska pogodba odpovedana (decembra 1938). Februarja 1939 umre papež Pij XI., sledi mu Pij XII. (Eugenio Pacelli).

Ko albanski kralj Ahmed-beg-Zogu prelomi pogodbo med Italijo in Albanijo, zasede Italija Albanijo (april 1936, Viktor Emanuel III., kralj Italije, Albanije, cesar Abesinije).

Ko zahteva Nemčija od Poljske revizijo vzhodnih mej in odstop mesta Gdanska, nadaljujeta Anglija in Francija z obkroževalno politiko Nemčije in jamčita Poljski, Romuniji in Grčiji njih meje. Nemčija in Italija pretvorita os Rim—Berlin v »jekleni pakt« (maj 1939). Nemčija sklene nenapadalno pogodbo z Rusijo (avgusta 1939) in s tem razbije obkolitev.

XXII.

Nova svetovna vojna

Gdansk se proglasi 1. septembra 1939 za del nemške države, nemške čete prekoračijo poljsko mejo, Mussolini zaman posreduje. Anglija in Francija napovesta Nemčiji vojno (3. septembra 1939). Italija zavzame stališče nevojskujoče se države.

Poljska poražena v nekaj tednih, Rusija zasede Vzhodno Poljsko, nato pa Estonsko, Litavsko, Letonsko (izselitev baltiških Nemcev). Gdansk in poljski koridor priključena Nemčiji, zasedena Poljska se pretvori v generalno gubernijo. Rusija napove vojno Finski (novembra 1939), ki mora z mirom v Moskvi (marec 1940) odstopiti Karelijo in del Laponske.

Nemčija sklene z Rusijo trgovinske dogovore v obrambo proti francosko-angleški pomorski blokadi, izvaja protiblokado Anglije s podmornicami in minami, letalskimi napadi na konvoje (letalonosilke), prekriža obkroževalni načrt zaveznic z zasedbo Danske in Norveške (Narvik) aprila 1940.

V obrambo pred pričakovano invazijo razglasi Nemčija nad Nizozemsko, Belgijo in Luksemburško vojaško varuštvo, ki ga te države odklonijo. Zato vkorakajo nemške čete v Nizozemsko

(5. maja 1940), ki kmalu nato kapitulira. S prodorom skozi Belgijo obide nemška vojska Maginotovo črto, Belgija kapitulira. Bliskovita vojska skozi severno Francijo, Pariz zaseden.

Italija stopi 11. junija 1940 v vojno. Angleške čete se umaknejo čez Kanal (Dunkerque), francoska vojska kapitulira. Premirje med Nemčijo in Francijo (Hitler-Petain) v Compiègne-u 22. junija, med Italijo in Francijo v Rimu (24. junija 1940). Francija, razdeljena v zasedeno in nezasedeno (Vichy), preneha biti velesila, Anglija izločena iz Evrope.

Pogodba med Nemčijo, Italijo in Japonsko v Berlinu septembra 1940, h kateri pristopijo Madžarska, Romunija, Slovaška. Teritorialna nasprotstva med Romunijo in Madžarsko urejena z dunajskimi protokoli. Romunija (drž. vodja Antonescu) mora odstopiti Bolgariji Dobrudžo, Rusiji pa Besarabijo in severno Bukovino.

Ko si Anglija pridobi pomorska oporišča v Grčiji in izbruhnejo nemiri na albansko-grški meji, napove Italija vojno Grčiji (diktator Metaksas okt. 1940). Fronta se razvije v Albaniji.

V Afriki začno Angleži veliko ofenzivo na libijski meji (Sidi-el-Barrani). Italijani se umaknejo do Bengasija. S pomočjo nemškega ekspedicijskega zbora vržejo Italijani Angleže na egiptovsko mejo (Sollum). Anglija po težkih bojih zasede Abesinijo.

Ko pristopi Bolgarija k trojnemu paktu (marec 1941), vkorakajo nemške čete v Bolgarijo. Tudi Jugoslavija pristopi k trojnemu paktu (25. marca 1941), toda vojaška zarota vrže vlado regenta kneza Pavla in proglasi kralja Petra II. za polnoletnega, ki prevzame vlado, Nemčija in Italija stopita v vojno z Jugoslavijo (6. aprila 1941). Italija zasede Ljubljano (11. aprila), Črno goro, Bosno, Dalmacijo, Epir, Macedonijo, Nemčija pa Štajersko, Gorenjsko, Hrvatsko in Srbijo. Jugoslovanska armada kapitulira 17., grška pa 23. aprila 1941.

Razpad Jugoslavije: njene dele zasedejo Madžari, Romuni in Bolgari, ki dobe dostop do Egejskega morja preko Macedonije. Hrvatska s Slavonijo, Bosno in Hercegovino in delom Dalmacije se proglasi za neodvisno državo pod vodstvom poglavnika Ante Pavelića, ki sklene prijateljsko pogodbo z Italijo. Črna gora postane avtonomna država pod pokroviteljstvom Italije. Ljubljana z Notranjsko in Dolenjsko postane (3. maja 1941)

avtonomna Ljubljanska pokrajina v okviru kraljevine Italije. Nemška vojska zasede Kreto (padalske čete).

Rusija se prične silno oboroževati, se vmeša v podonavsko-balkanske zadeve. Poslužujoč se panslavizma, širi komunistično propagando. Nemčija, zavedajoč se boljševiške nevarnosti za vso Evropo, napove Rusiji vojno 22. junija 1941. Nemške čete, pomnožene z italijanskimi, finskimi, madžarskimi, slovaškimi, romunskimi in španskimi prostovoljskimi oddelki, prekoračijo rusko mejo. Tako je razvrstitev v borbi za novo Evropo končana: Na eni strani Berlin-Rim-Tokio, na drugi strani London-Moskva-Washington.